

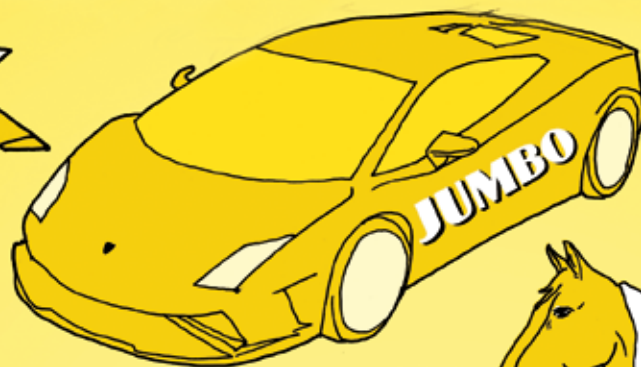
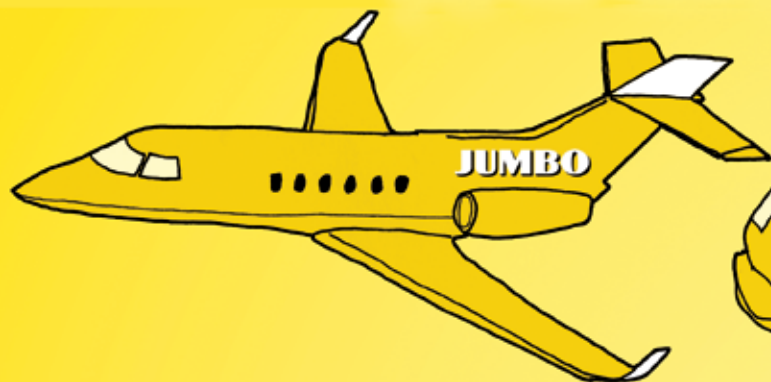
de Helling

NR 3 · HERFST 2013 · €9,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

sociale
(on)zekerheid

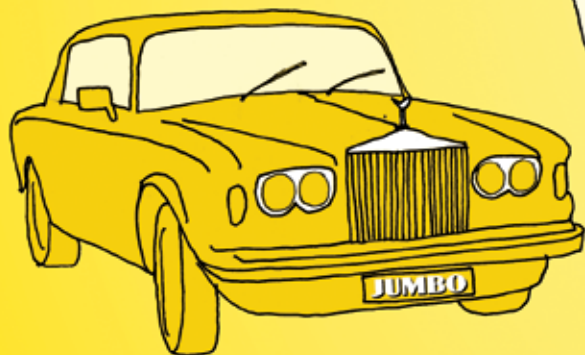

QUOTE
500

600
MILJOEN
EURO

de Helling

NR 3 · HERFST 2013 · € 9,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

de Helling
3
herfst 2013

Liefde in tijden van economische neergang⁶

Interview met Avner Offer – Pepijn Vloemans

Precariteit¹⁰

Politiek tegen bestaansonzekerheid? — Joost de Bloois

Jeugdwerkloosheid¹⁶

Wat er aan gedaan wordt — Jelle van den Bogaard

Werken en leren¹⁸

Duaal onderwijs in Duitsland — Herman Blom

‘Herover het publieke domein’²²

Interview met Bram van Ojik — Erica Meijers

Een duurzame welvaartsstaat²⁴

Wat de basis moet zijn — Jasper Blom

Droom en daad²⁶

De werkvloer in de praktijk — Jeannette van Dongen

Solidair links²⁸

Meer linkse samenwerking — Arjan Vliegenthart

Banenwonder Duitsland³⁴

De schaduwzijde van het succes — Erica Meijers

Agenda 2010³⁶

Een model voor Europa? — Philippe van Parijs

De menselijke maat⁴⁰

Wat is het minimum? — Sara Murawski

Morele grenzen aan rijkdom⁴²

pleidooi voor een sociaal maximum — Ingrid Robeyns

BEELDBIJDRAGEN:

Gestos in Barcelona — straatkunst van Helena Carazo 14-15 & 48

Het dagelijks bestaan in Zutphen 20-21

Het zoetzure verhaal van suiker — foto-expositie Noorderlicht 30-31

Een tweede loopbaan — foto's van Hapé Smeele 37-40

Wachten op het zoet — beeldverhaal van Ted Struwer 45-47

RUBRIEKEN Menno Hurenkamp 9 Verder lezen 32 Wb-pagina 44

COLOFON

De Helling is een tijdschrift over politiek & cultuur
Jaargang 26 · nr 3 · herfst 2013

Losse nummers: € 9,50

Jaarabonnement: € 34,50

Jongererenabonnement (t/m 27): € 7,50

Gironummer: 6990899

t.n.v. tijdschrift de Helling.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Iris van Domselaar

Bas Eickhout

Aetzel Griffioen

Yolande Jansen

Heleen de Jonge van Ellemeet

Marina Lacroix

Herman Meijer

Saskia Mens

Jair Schalkwijk

Farid Tabarki

Rens van Tilburg

stagiair: Jelle van den Bogaard

ONTWERP & BEELDREDACTIE

de Ruimte ontwerpers/Mark Schalken e.a.

DRUK Drukkerij Raddraaijer

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

tel 030 239 99 07

dehelling@gmail.com

www.bureaudehelling.nl (> 'tijdschrift')

Omslagbeeld:

De ooit welgestelde Jasmine (Cate Blanchett) is aan lager wal geraakt en heeft grote moeite daarmee om te gaan. Beeld uit Woody Allens nieuwste film *Blue Jasmine*.

Links: Supermarkt Jumbo suggereert met de HALLO JUMBO-reclame één grote blijde en gezellige familie. Maar intussen moeten de distributiewerkers van Jumbo steeds sneller werken voor minder geld en hebben ze vaker een tijdelijk contract. Zo willen de al zeer rijke eigenaren van Jumbo (de familie van Eerd: met 600 miljoen euro in de Quote 500) nog rijker worden. In het voorjaar van 2013 demonstreerden de distributiemedewerkers met succes voor respect voor hun vakmanschap, voor gelijkwaardigheid en waardering van alle distributiewerkers.

Fotografie: Jantien Oving (FNV Bondgenoten) distributiewerkers.nl

Grafisch en illustratief ontwerp: takeadetour.eu

Er was een tijd in de roemruchte geschiedenis van de linkse beweging, dat woedende arbeiders met hamers en bijlen de machines te lijf gingen die hun het werk (en dus het inkomen) uit handen zouden nemen. Anderen voorzagen juist een paradijs op aarde, waar iedereen dankzij de machines een heerlijk lui leven kon leiden.

Nu het tijdperk van de industrialisatie althans in Europa op zijn retour is, moet gezegd worden dat noch de dromers, noch de rebellen gelijk hebben gekregen. De (ongeschoolde) arbeiders verliezen nu juist hun werk door het verdwijnen van de machines naar lage-lonen-landen, en wie wil luieren moet nog altijd eerst hard werken, of ziet zich uitgeleverd aan de eisen van de bureaucratie. Bovendien: wie lui is, kan dat beter maar niet hardop zeggen....

Er is wellicht meer reden om de banken te lijf te gaan, al heeft fysiek geweld tegen hun virtuele machtsimperium weinig zin. Feit is wel dat de goudzoekers van vandaag allang niet meer hun eigen vege lijf in de waagschaal stellen om rijkdom te vergaren, maar liever publieke middelen inzetten.

De Helling is terug van vakantie en ziet zich geconfronteerd met dringende vragen rondom werk en sociale zekerheid. Hoe langer de crisis duurt, hoe groter de druk op het sociale vangnet. De koopkracht daalt, de banen nemen af, de kosten en de zorgen stijgen.

Een beetje onzekerheid wekt creativiteit, maar te veel onzekerheid verkeert in vertwijfeling en die brengt alles uit evenwicht: de mens die in zijn eentje of met zijn familie het hoofd boven water probeert te houden, de samenleving die kampt met steeds meer probleemgevallen, huisuitzettingen, opstandige jongeren, en de economie die men zo krampachtig op de juiste groeikoers probeert te houden.

Deze zomer discussieerde GroenLinks over het thema sociale zekerheid en arbeidsmarkt. Tegelijk met deze Helling mogen we het resultaat verwachten. Bram van Ojik, voorzitter van de Tweede Kamerfractie, geeft dit weekend zijn reactie op de vraag die in deze Helling centraal staat: heeft progressief links een geloofwaardig antwoord op de groeiende sociale onzekerheid? Of, politieker: wat is het alternatief voor het beleid van privatisering, liberalisering en bezuiniging van de laatste jaren? De auteurs van deze Helling hebben wel wat ideeën...

Liefde

in tijden van economische neergang

Hoe creëren we een goede balans tussen zekerheid en vrijheid? De Britse econoom Avner Offer heeft zich verdiept in de geschiedenis van de economie. Wat hem betreft bereiken we die balans pas als we niet langer alle nadruk leggen op economische groei, maar andere waarden voorop stellen.

Hij adviseert de Deense sociaal-democraten over 'vetbelastingen', maar praat ook met Britse conservatieve ministers over pensioenen. Avner Offer, emeritus hoogle-raar aan de Universiteit van Oxford, schrijft over de nadelen van welvaart, maar ook over oorlogseconomieën. *The Observer* noemde hem 'een van Englands meest subtielste denkers over hoe we nu leven'. *The Economist* roemde zijn laatste boek als een 'weighty new critique' in een traditie van economen die zich zorgen maken over de sociale en ecologische grenzen aan de groei.

Deze zomer sprak Offer op uitnodiging van Bureau de Helling in de Geertekerk in Utrecht over de vraag wat er gebeurt als de economie stopt met groeien. Een mooie gelegenheid voor een gesprek.

"Mijn vorige boek *The Challenge of Affluence* (2007) ging over overvloed, maar dat was voor de crisis. Inmiddels zijn we aanbeland in tijden van bezuinigingen. De uitnodiging van Bureau de Helling heeft me gedwongen na te denken over de vraag welk beleid nodig is in tijden van crisis. Goedkope energie, verwarming en reizen vinden we vanzelfsprekend. Maar we moeten erkennen dat onze rijkdom kwetsbaar is. Er bestaat een niet verwaar-

loosbare kans dat tegenslag ons raakt – en het is handig na te denken over hoe we daarop reageren. Er zijn eigenlijk twee keuzes in tijden van economische neergang: *hanging together or pulling apart*. Beseffen dat we allemaal in het zelfde schuitje zitten – of sociaal darwinisme, de *survival of the fittest*. De verleiding is groot om voor dat laatste te kiezen – dat is namelijk onze erfenis van decennialange welvaartsgroei. We denken dat markten alle problemen kunnen oplossen. Maar dat kunnen ze niet. Markten zijn eigenlijk een luxe."

"Groei biedt iets voor iedereen. De verzorgingsstaat, stijgende inkomens, meer consumptie en innovatie. Maar welzijn is uiteindelijk de optelsom van 'opwinding' en zekerheid. Economische groei heeft voor een enorme opwinding gezorgd. In tijden van neergang wordt zekerheid veel belangrijker. Zonder groei wordt de economie een *zero-sum game*. Iedere winnaar levert een verliezer op. En de verliezers zijn de zwaksten. De ideologie van marktcompetitie voorziet de winnaars dan van een rechtvaardiging. Dat noem ik sociaal darwinisme, een oorlog van allen tegen allen. Het alternatief dat ik bepleit, is appelleren aan andere aspecten van de menselijke natuur: wederkerigheid en 'erkenning'. Dit zijn de voornaamste bronnen van rijkdom. Denk maar na: waar maak je je het meest zorgen over? Hoe andere mensen over je denken – tenzij je een sociopaat bent!

"Willen we de economie loskoppelen van schaarse grondstoffen dan moeten we het zoeken in een 'economy of regard'. Er is geen tekort aan goedkeuring in deze wereld. Adam Smith zei al dat liefde niet schaars is. Er is genoeg liefde. Als we het economisch systeem inrichten zodat het wederkerigheid stimuleert, maakt het minder uit wan-

neer de welvaart daalt. We hebben dan een andere bron van welzijn om op terug te vallen. We worden dan gesterkt door het idee dat we in hetzelfde schuitje zitten. De meeste mensen zijn in staat tot het goede, maar ook tot het kwade. Ik geloof niet dat we mensen kunnen 'verbeteren', maar liefde is een krachtige emotie. Weten dat er voor je gezorgd wordt en dat jij voor anderen zorgt is erg bevredigend op zichzelf. Daarom is de beweging van de *Transition Towns* zo interessant. Wederzijdse verplichtingen zijn er persoonlijk, een krachtige bron van motivatie. Ik weet niet of het vanuit ecologisch perspectief zoden aan de dijk zet, maar samen iets doen op lokaal niveau is nuttig. De gewoonte om samen te werken is wat telt. Als een *Transition Town* geraakt wordt door tegenslag, wordt dit verzacht door het feit dat iedereen er toe doet. *Transition Towns* zijn uiteindelijk vrijwillig. Het antwoord op een crisis moet van de overheid komen. Daarom zijn oorlogseconomieën in dit opzicht zo interessant. In mijn boek over de Eerste Wereldoorlog laat ik zien hoe zelfs Nederland – ook al was het land neutraal – ertoe overging voedsel te rationeren. Dat is in feite een vorm van herverdeling. Zou je niet rationeren, dan eindigen sommige mensen met niets."

"Overigens moet de overheid dan wel bestaan uit mensen die het publieke belang trouw zijn. Dat is een normatieve kwestie: de laatste veertig jaar is publiek beleid gedreven door eigenbelang.

Dé eigenschap van een ambtenaar was zijn eerlijkheid. Thatcher zei toen: dat is niet efficiënt. We moeten de ambtenaar prikkelen. Maar als je een ambtenaar prikkelt, krijg je een belangenconflict tussen de ambtenaar en de burger. Als de burger verliest, wint de ambtenaar. Nu zitten we met een corrupte

2

Avner Offer

elite. Kijk naar het declaratieschandaal in het *House of Commons*. Ongeveer tien procent declareerde niets. Dit betrof linkse, rechtse, liberale en groene politici. Politiek waren ze mijlenver van elkaar verwijderd, maar wat ze gemeen hadden was dat ze eerlijk waren, het juiste deden. Die mentaliteit moeten we terug zien te krijgen. Het gaat mij er om dat mensen met macht niet door eigenbelang, maar door eer gedreven worden. Een normatieve nadruk op plicht. Verplichting kan een hele krachtige waarde zijn. In Europa kennen we deze banden: familie, religie, partij, land, de wet. Je hoeft geen heilige te zijn om gebonden te zijn door deze verplichtingen. De theorie dat mensen gedreven worden door eigenbelang is niet realistisch. Hier ligt een rol voor normatieve politiek. Als het op de crisis aankomt is efficiëntie minder van belang. Het komt er op aan te appelleren aan wederkerigheid en verplichtingen – mensen begrijpen dat intuïtief. *We are all in this together*, is toevallig ook de slogan van de Britse conservatieven. Maar in hun geval is dat Orwelliaanse *newspeak*. Dat blijkt wel uit hun beleid van bezuinigen en sociale kaalslag.

Er zijn twee argumenten tegen bezuinigingen. De eerste is dat ze de vraag en economische activiteit verminderen. Hoewel we moeten oppassen voor de nadelige effecten van groei – zoals CO₂-emissies – is de huidige crisis zonde voor de levens van mensen. Het tweede argument tegen bezuinigen zou je marxistisch kunnen noemen. Liberalisering van overheidsdiensten – het project van Thatcher – is een manier geweest voor investeerders om veel winst te kunnen maken. De efficiëntie is nog altijd niet bewezen, maar een select groepje mensen is er schathemelijk mee geworden: managers, aandeelhouders, bankiers. De echte verliezers zijn de armen. De reden dat we bezuinigen is om schulden af te betalen aan crediteuren. Ooit dacht ik ook dat een schone lei – schulden kwijtschelden – wel een goed idee was. Nu ik met pensioen ben denk ik daar anders over, haha! Ik ben een crediteur geworden. Meer uitgeven als overheid is ook geen goed idee. Dat levert alleen maar meer schuld op. De enige uitweg is inflatie. Overheden moeten geld bijdrukken om nuttige investeringen te doen in bijvoorbeeld groene technologie en isolatie. Door geld te drukken vermindert ook hun relatieve schuldenlast.

“De eerste verantwoordelijkheid om de crisis op te lossen ligt toch bij de overheid. Markten zijn immers per definitie gericht op

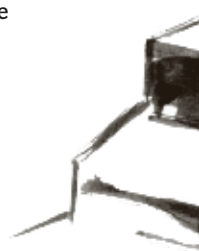
de korte termijn. De toekomst wordt sterk afgeprijsd door bedrijven: een investering moet in vijf jaar zijn terugverdiend bij een rendement van vijftien procent. Logisch, want misschien is een markt na vijf jaar wel overbodig of non-existent. En bedrijven moeten zichzelf op de financiële markt financieren. Daarom is het publieke domein zo belangrijk: om alle investeringen te doen die een te laag, of te ver weg in de toekomst gelegen, of te vaag rendement opleveren. Infrastructuur, onderwijs en pensioenen hebben gemeen dat de terugbetaalperiode te lang is voor de markt. De overheid is het enige instituut dat in ieder geval langer leeft dan mensen. Daarom is het zo efficiënt om sociale zekerheden via belastingen te regelen. Het vergt lage transactiekosten. Het grootste probleem is hoe de absolute hoogte van pensioenaanspraken te garanderen. Zweden heeft een interessant systeem ontwikkeld op basis van flexibel ‘krediet’: je bouwt een ‘aandeel’ op in de totale pensioenuitkeringen in de toekomst. Dit bespaart je de politieke gevechten over pensioenen die je nu in Nederland hebt.

“Maar de verzwakking van de verzorgingsstaat is niet uit zichzelf gekomen. De overheid heeft heel bewust taken aan het bedrijfsleven afgegeven. En tegelijkertijd heeft men de verzorgingsstaat ondergraven door het gevoel van verplichting dat mensen ten aanzien van elkaar voelen te verzwakken. Hoe doe je dat? Door immigratie op grote schaal toe te staan. Dat heeft de sociale samenhang ontworcht in heel veel buurten. Sinds 1970, sinds Thatcher, is er een kapitalistische elite opgestaan die beetje bij beetje als een echte klasse is gaan functioneren: ze hebben denktanks opgezet, partijen, een ideologie. Maar je zou kunnen zeggen dat ze te succesvol zijn geweest! Ze werden een klasse, maar ze hebben nog niet geleerd ook te opereren als een heersende klasse: een *ruling class*. In essentie zijn ze namelijk anarchistisch: alles voor onszelf en niets voor de rest. Ze denken niet aan het geheel en hoe je dat zou kunnen beïnvloeden, maar opereren op basis van het principe van *ceteris paribus*: ze gaan uit van één verandering, terwijl de rest gelijk blijft. Ze onderkennen niet dat – mede door hun eigen handelen – de hele context mee verandert. Ze waren alleen uit op winst en dachten dat de wereld verder dezelfde zou blijven, of met andere woorden: ze zien zelf niet de effecten van hun hebzucht omdat ze afgeschermd leven. Zo denkt een echte *ruling class* niet, die houdt alle aspecten en consequenties van hun han-

delingen in het oog. Daarom staat de kapitalistische elite nu zelf ook met lege handen tegenover deze crisis.”

“We moeten iets doen, want de crisis gaat veel verder dan alleen een economische. De eeuwenlang opgehoopte hebzucht heeft niet alleen sociale structuren aangetast, maar ook de gehele ecologische structuur. Wie niets doet, doet ook ook iets. Al die discussie over wel of geen opwarming van de aarde is in feite zinloos. Je kunt het vergelijken met de discussie over het bestaan van God in de zeventiende eeuw: als God bestaat, is de winst voor de gelovige oneindig, maar bestaat God niet, dan verliest men niets. Ofwel: als er opwarming is, en we doen iets, dan winnen we, maar handelen we terwijl er geen opwarming is, dan gaan we er ook niet op achteruit. Ik pleit ervoor dat we eenzelfde soort gok wagen als de zeventiende eeuwse denker Pascal, die stelde dat we het geloof in God moeten wagen, ook al is er geen enkel bewijs voor. Er is dan altijd nog een kleine kans dat God wel bestaat, want je kunt evenmin bewijzen dat God niet bestaat. Op dezelfde manier geldt: zelfs als er maar een kleine kans is dat klimaatverandering desastreus en onomkeerbaar is, dan nog moeten we handelen. We kunnen er de wereld mee redden, en als blijkt dat klimaatverandering niet tot de verwachte rampen leidt, is er niets aan de hand, integendeel, ook dan hebben we maatregelen genomen die zinvol zijn. Ik voel me hypocriet, omdat ik de hele wereld over vlieg. Ik kom net terug uit Australië en Japan. Ik ben vegetariër, maar ik heb nog niet besloten te stoppen met vliegen. Het is een dilemma, ik handel inconsistent met mijn voorkeuren. Dit is een natuurlijk fenomeen. Ik blijf het voor me uitschuiven. Het is makkelijker om over vijf jaar met vliegen te stoppen dan onmiddellijk. Als je pijnlijke maar noodzakelijke milieumaatregelen wil nemen, loont het om ze ergens in de toekomst te laten ingaan. Geef dat maar door aan GroenLinks.”

=

column door
Menno Hurenkamp

Stil

Kennismaken met de particuliere veldslagjes binnen een potentiële regeringspartij is als voor het eerst in een 2CV de Mont Ventoux af, zonder remmen. Als er een tweede keer komt, ga je lopen. Dus het is begrijpelijk dat het nu ietwat stil is rond GroenLinks. Maar de Haagse politiek is grillig, regeringen zitten tegenwoordig nooit lang en het electorale aanbod voor links-liberalen, milieuactivisten, socialisten en andere maatschappijcritici is aanzienlijk. Tijd voor profilering dus. Want gesteld voor de keus tussen de GroenLinkse rust van het kerkhof en Dion Graus, aarzelt inmiddels zelfs de hardste boomknuffelaar. Je wil toch ook een stukje bang for the buck, als kritische kiezer zijnde.

Zo'n Groene en Linkse profilering is nog niet zo makkelijk. De progressief-liberale hervorming van de verzorgingsstaat verloor door de crisis nogal aantrekkingskracht, en pleitbezorgers lijken vooral nog te vinden onder het soort welvarende D66'ers dat hun oude vertrouwde baasje toch wel weet te vinden. Bram van Ojik zet dat voort met de prettige twijfel – 'basisinkomen,

misschien geen gek idee?' – van de intellectueel, niet met de vastberadenheid van de baas. Maar om het eigenaarschap van de door GroenLinks gedroomde hervormingsagenda te claimen, moet de stress van de dubbele baan en de dubbele zorgtaken veel zichtbaarder worden. En dan nog blijft de vraag of de verschillende soorten verzekeringen voor een werknemer, de kern van de zaak uitmaken. De discussie over het functioneren van de Nederlandse arbeidsmarkt stoelt op zeer onrustige grond: migratie en vergrijzing zetten de bereidheid om überhaupt bij te dragen aan de kosten van de verzorgingsstaat permanent onder druk. Links staat voor heter vuren dan de strijd met de FNV.

Ook in termen van 'groen' loopt het nu niet lekker. De milieubeweging en GroenLinks als parlementaire tak daarvan weten amper te profiteren van de economische crisis, die een aanleiding zou moeten zijn om ons te herbezinnen op onze leefwijze. De internationale duurzaamheidsfora krijgen langzamerhand een even Byzantijns karakter als Brussel zelf: er gebeuren dingen waar

je eigenlijk niet tegen mag zijn, maar echt snappen doe je het zelden. Tussen neus en lippen door sloot Angela Merkel de Duitse kerncentrales, om daarmee het meest uitgesproken milieuprofiel van heel Europa op te bouwen. Het lijkt op dit terrein bijna onvermijdelijk om weer echte actie te voeren. Geen halfsterk geklets meer over 'zelf doen' en 'burgerinitiatieven', want heel Blaricum heeft initiatiefsgewijs al zonnepanelen op de rietkappen gelegd, maar weer eens duidelijk laten zien waar de vervuiling en verspilling optreden en hoe het beter kan. Misschien dat het schaliegas helpt?

Oftewel, als GroenLinks niet snel wat jonge uitgesproken mensen naar voren schuift en zo nu en dan weer eens een hek kapot knipt, is de nabije eigen toekomst tamelijk onzeker. De troost is dat die existentiële angst tegenwoordig zelfs bij de middenpartijen leeft en dus makkelijker als remedie voor de problemen van de hedendaagse democratie kan worden gezien dan als ziekte.

=

Precari

Precariteit is kwetsbaarheid, overleven in een onzeker bestaan. Het is in opkomst als verbindend begrip voor een nieuwe linkse protestbeweging in tijden van crisis. Sommigen zien het precariaat zelfs als nieuwe revolutionaire klasse. Precariteit is een sleutelbegrip voor een nieuwe emancipatoire politiek. Progressieve politici kunnen er daarom niet omheen.

Een inleiding en een duiding.

‘Precariteit’ is zonder meer een van de meest veelbelovende en rijkste begrippen uit het politieke idioom van de afgelopen vijftien jaar. Heel kort gezegd verwijst het begrip naar de onzekerheid en kwetsbaarheid van bestaanszekerheid van een grote verscheidenheid aan sociale groepen door recente, zeer ingrijpende verschuivingen in economie en politiek. Al voor het uitbreken van de economische crisis bleek ‘precariiteit’ een uiterst effectieve noemer te zijn om met name jongeren politiek te mobiliseren in bijvoorbeeld Frankrijk, Italië en Spanje. Voorlopig hoogtepunt waren de protesten in Frankrijk in 2006 tegen de voorgestelde invoering van het CPE (*Contrat de Première Embauché*, ‘eerste baan overeenkomst’). Werkgevers konden jongeren tot 26 jaar gedurende een ‘proefperiode’ van twee jaar zonder opgaaf van reden ontslaan. Dit moest het aantrekkelijker maken om jongeren in dienst te nemen. Het voorstel leidde tot massale, soms gewelddadige protesten in het voorjaar van 2006, waarna het voorstel werd ingetrokken.

Een hele reeks protesten in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw, vaak door heel verschillende groepen, beroept zich nadrukkelijk op precariiteit. Dat verwijst zowel naar een (gedeelde) sociaaleconomische situatie waartegen in het geweer gekomen moet worden als naar een conditie die een nieuwe politieke identiteit kan vormen en daarmee de voorwaarde voor politiek handelen. Buiten Nederland kwamen we de term tegen in protesten van jongeren tot technici uit de kunst- en entertainmentwereld tot schoonmakers en wetenschappers; ook voor de Occupy beweging en de Spaanse *Indignados* was precariiteit een sleutelbegrip. (Graeber 2013) Voor veel protestbewegingen en politieke theoretici is de inzet van het begrip ‘precariiteit’ dan ook hoog: precariiteit zou kunnen dienen als een verbindende factor tussen op het eerste gezicht heel diverse sociale groepen, en zodoende de voorwaarde vormen voor een nieuw élan in de linkse, sociaal geëngageerde politieke oppositiebeweging. Volgens sommigen is er zelfs sprake van ‘het precariaat’ als de nieuwe ‘gevaarlijke’ klasse, zoals het proletariaat dat was voor het marxisme. (Standing 2011) In de nasleep van de wereldwijde crisis van 2008 en de golf aan ‘hervormingen’, ‘ombuigingen’ en bezuinigingsmaatregelen om de begroting ‘op orde te krijgen’, sluipt het begrip precariiteit ook het Nederlandse politieke en politiek-theoretische idioom binnen. (Bijvoorbeeld Geldof 2010, Blommaert e.a. 2012 en Tinnemans 2010.) Ongetwijfeld is ook voor de Nederlandse context ‘precariiteit’ één van de sleutelbegrippen voor een nieuwe emancipatoire politiek. Het is echter ook een complex begrip, dat evenzoveel instrumenten als valkuilen biedt voor politieke bewegingen en theorieën die streven naar hedendaagse vormen van sociale gelijkheid en rechtvaardigheid. Ik wil dan ook kort een aantal cruciale vragen en lessen omtrent precariiteit aanhalen, die hopelijk aanzet kunnen zijn voor een consistente en genuanceerde discussie rondom precariiteit in de Nederlandse emancipatoire politiek.

Kwetsbaarheid

Om te beginnen, wat dienen we eigenlijk te verstaan onder ‘precariiteit’? Een bondige definitie van precariiteit luidt als volgt: precariiteit is de structurele onzekerheid of kwetsbaarheid van levensonderhoud. Nog bondiger: precariiteit

teit

politiek tegen bestaansonzekerheid?

is *bestaansonzekerheid*. Het begrip betekent dus niet zonder meer armoede: een zzp'er in de ICT of kunstwereld kan precair zijn zonder direct in armoede te moeten leven. De nadruk in de definitie hierboven ligt op het *structurele* karakter van bestaansonzekerheid. Niet alle preciaire arbeid is laagbetaalde arbeid, maar zij is in geen geval *vast* werk. Evenmin betekent precariteit werkloosheid: veel eerder verwijst het begrip naar de voortdurende dreiging van werkeloosheid. Precair werk is tijdelijk werk dat niet langer de opmaat is naar vast werk; het is het soort werk dat niet aangezien wordt voor 'vol' werk, maar voor velen de enige bron van inkomsten is (al dan niet in gestapelde vorm): de 'Mc-Jobs' of 'mini-jobs'; het is onbetaald werk dat verricht wordt in de hoop ooit een 'echte' baan te krijgen, zoals stages. Of het nu gaat om de projecten van de freelance journalist, de oproepkrachten bij de supermarkt of de postbode die per bezorgd pakket betaald wordt, voor allemaal geldt dat 'werk' niet langer het middel is om een bestaan op te bouwen. Werk en werkeloosheid lopen voortdurend door elkaar; in dit opzicht verwijst precariteit naar de onbemiddelde nabijheid van alles en niets. Precariteit is in feite het gebrek of de onmogelijkheid te kunnen voortbestaan: precair werk biedt louter uitzicht op de (uiterst) korte termijn. Het stelt hoogstens in staat de eindjes net wel of net niet aan elkaar te kopen. Zoals we direct zullen zien, is precariteit dan ook niet uitsluitend een economische kwestie, maar heeft eveneens een duidelijke ethische en politieke dimensie. Als bestaansonzekerheid raakt precariteit aan de kern van het sociale leven.

Geen alternatief

Precariteit is het gevolg van fundamentele veranderingen in de aard en opvatting van arbeid die zich de afgelopen drie decennia hebben voorgedaan. Precariteit is het voortvloeiende van drie cruciale en nauw verbonden verschuivingen op economisch en politiek vlak: de overgang van de Fordistische manier van produceren naar een post-Fordistische, de opkomst van de ideologie van het neoliberalisme en de economische globalisering. Allereerst zien we hoe, sinds het einde van de jaren zeventig, in het Westen de industriële economische productie plaats maakt voor een 'immaterieel' of 'cognitief' kapitalisme, als gevolg van o.a. de verzadiging van de markt voor consumptiegoederen (en het aanbrengen van de nieuwe markt van financiële speculatie) en de oliecrisis. De zware industrieën verdwijnen naar elders in de wereld, wat rest is de diensten- en communicatiesector, de creatieve industrie en niet in de laatste plaats de financiële sector. Met het sluiten van de fabrieken verdwijnt de gereguleerde arbeid, waarvan de Fordistische lopende band het symbool was: de 'baan voor het leven' (van negen tot vijf...) wordt langzamerhand van regel tot uitzondering. De nieuwe economie van communicatie, creativiteit en speculatie eist flexibiliteit en permanente beschikbaarheid. Zoals we zullen zien, heeft dit grote gevolgen voor de mogelijkheid van politieke organisatie van hen die dit nieuwe 'immateriële' en flexibele werk verrichten. De overgang van een Fordistische naar post-Fordistische manier van produceren gaat hand-in-hand met de opkomst en vandaag de dag de hegemonie van het neoliberalisme. Het neoliberalisme stelt in feite de terugkeer voor naar het negentiende-eeuwse kapitalisme van een wereldmarkt die nog niet

gehinderd wordt door overheidsregulering en de verworvenheden van de arbeidersbeweging. Het pleit daarom – ook in Nederland met succes en bij monde van politici van zeer divers politiek allooï: van liberalen tot populisten, van sociaaldemocraten tot groenen – voor de deregulering van de markt, de ontmanteling en privatisering van de collectieve voorzieningen van verzorgingsstaat en de afbraak van arbeidsrechtelijke bescherming. Het neoliberalisme richt zich daarbij niet zozeer tegen staat en overheid, maar herschikt deze om het vrije economische verkeer te garanderen, en de effecten van de algehele privatisering ('illegale' migratie, armoede, uitsluiting, geweld) te onderdrukken. Zoals Mark Rutte het treffend uitdrukt: 'de staat is geen geluksmachine meer'.

Na de val van de Berlijnse muur bleek er geen tegengeluid meer te klinken tegen de neoliberale ideologie en bleken compromissen als verzorgingsstaat en sociaaldemocratie voortaan overbodig. *There is no alternative*, zei Margaret Thatcher al... Sinds enkele decennia vervolgt de economische globalisering dan ook haar weg zonder obstakels: de grenzen van de natiestaat bieden niet langer de collectieve bescherming van de verzorgingsstaat, maar markeren de arena van een competitieve arbeidsmarkt waaruit, paradoxaal genoeg, 'gelukzoekers' geweerd dienen te worden. Staten dienen verantwoording af te leggen aan internationale organisaties als het IMF en hun door-en-door neoliberale politiek te volgen op straffe van bankroet. Over Nederlandse banen wordt beslist door 'de markten' en even ongrijpbare *hedge funds*, over nationale kredietwaardigheid door privé *rating bureaus*. Dit alles leidt tot grote economische onzekerheid en kwetsbaarheid waaraan maar weinigen zich kunnen onttrekken. Een werkend bestaan is vandaag de dag ogenschijnlijk een precair bestaan. Deze constatering zou de leidraad moeten zijn van ieder serieus politiek-empirisch programma.

Politiek project

De vraag die zich hier opdringt is: ligt in (de betrekkelijk claustrofobisch stemmende analyse van) die alomtegenwoordige precariteit een nieuw politiek bewustzijn besloten? Kan precariteit dienst doen als politiek sleutelbegrip voor de 21e eeuw, zoals 'klasse', 'arbeider' en 'proletariaat' dat waren voor de voorbije eeuw? Als we die vraag willen beantwoorden, zullen we de complexiteit van precariteit onder ogen moeten zien. Allereerst de nauwe vervlechting van de economische, politieke en ethische dimensie ervan. Eén van de grootste paradoxen van precariteit is dat werk- en bestaansonzekerheid een structureel gevolg zijn van de politiek-economische ontwikkelingen die we zojuist geschetst hebben, maar dat deze permanente toestand van bestaansonzekerheid allesbehalve dezelfde betekenis heeft voor de grote verscheidenheid aan groepen voor wie zij de dagelijkse werkelijkheid is. Precariteit mag dan een gedeelde, laten we zeggen, sociologische categorie zijn voor zowel schoonmakers als universitaire onderzoekers, voor postbodes en kunstenaars (De Bloois 2011), dit wil zeker niet zeggen dat precariteit verwijst naar een gedeelde sociaaleconomische werkelijkheid. Laat staan dat deze verondersteld gedeelde precariteit zich laat vertalen naar een gedeeld politiek project. Een preciaire 'kenniswerker' voldoet altijd nog beter aan de eisen van de huidige economie, en bijbehorend politiek discours, dan een postbezorger

en wordt daar naar beloond. De kwetsbaarheid van de zzp'er in ICT- of reclamewereld is niet per se die van de schoonmaker. Een onzekere wereld kent haar eigen hiërarchieën, waarvan sommige verdacht veel lijken op die van de oude wereld van fabrieken en kantoren (en waar vrouwen, migranten en jongeren de onderste lagen vormen). Het is dan ook de vraag of 'het precariaat' zo gemakkelijk gezien kan worden als de nieuwe 'gevaarlijke klasse'. Vooral theorieën omtrent precariteit uit het eerste decennium van deze eeuw verzeilden in een impasse door het 'precariaat' te laten samenvallen met het 'cognitariaat': de nieuwe 'klasse' van zich van opdracht naar opdracht slepende kenniswerkers, die een nieuwe, digitaal verbonden sociaal-politieke voorhoede zouden vormen. (Bijv. Berardi 2009) Een dergelijke visie gaat uiteraard voorbij aan de verscheidenheid aan vormen van precariteit, en vervalt in een al te traditionele verdeling tussen intellectuele avantgarde en het gros van de precare werkers. Precariteit komt voort uit een context van wereldwijde economische competitie, de sloop van collectieve zekerheden en voorzieningen, en de uitwisselbaarheid van werkkrachten: allemaal zaken die solidariteit tussen sociale groepen bepaald niet bevorderen. Integendeel, de precarisering van werk kan gezien worden als een strategie om de vorming van politieke solidariteit, in bijvoorbeeld vakbonden, te belemmeren. Ook wordt precariteit niet op dezelfde manier beleefd: de zzp'er zal zich wellicht eerder zien als *self made man*, de kunstenaar als vrij en autonoom; beide zijn bereid om voor die autonomie de prijs van onzekerheid te betalen en niet vanzelfsprekend geneigd om zich te identificeren met de even precare schoonmaker of kassière. Als een begrip dat de inzet kan worden van politieke mobilisering, vergt precariteit dus allereerst subtiele vertalingen (in plaats van precariteit domweg aan te nemen als gedeeld en eenduidig verschijnsel): tussen de precariteit van de journalist en de schoonmaker, de wetenschapper en de postbode, de migrant en de jongere. (Zie voor dit debat Neilson and Rossiter 2009.)

Eigen verantwoordelijkheid

We zouden kunnen stellen dat in het huidige politieke idioom – van uiterst rechts tot gematigd links – precariteit positief vertaald wordt als 'eigen verantwoordelijkheid'. Het appel op zelfredzaamheid dat de afgelopen jaren steeds luider is gaan klinken – en niet zonder succes: wie wil er nu afhankelijk zijn? – dient ter rechtvaardiging van de precarisering van werk, de afbraak en privatisering van collectieve voorzieningen die (een minimale vorm van) bestaanszekerheid garanderen en de concentratie van rijkdom bij een steeds smaller wordende financiële elite. Het appel op 'eigen verantwoordelijkheid' is zo bezien een uiterst effectieve beheerstrategie: het zet aan tot zelfprecarisering (Lorey 2009), juist door die te vertalen als zelfwaardering en zelfbevestiging; het maakt solidariteit tussen sociale groepen, en zelfs individuen uiterst lastig en daardoor de neoliberale politiek mogelijk van de onbegrensde markt en de opeenstapeling van economische en politieke macht bij wat Occupy de '1%' noemde. Hier moeten we de steeds indringender problematiek van de schuld aan toevoegen, die met name jongeren treft. (Graeber 2011 en Lazzarato 2012.)

Onder het mom van 'eigen verantwoordelijkheid' worden

we geacht om 'in onszelf te investeren' door bijvoorbeeld het aangaan van een studieschuld. Een dergelijke schuld zorgt ervoor dat 'werk' louter nog verwijst naar de noodzaak onze schuld in te lossen. Schuld houdt de bestaansafhankelijkheid in van de schuldenaar ten opzichte van de schuldeiser (of dit nu de staat is of de private financier, of vaker nog: een amalgaam van beiden). Wie schulden heeft kan geen eigen bestaan opbouwen, maar is in zijn voortbestaan blootgesteld aan de tucht van de korte termijn. Ook hier zien we weer hoe het mechanisme van de precariteit zichzelf versterkt: de precarisering van werk, en hen die werken, leidt tot de afbraak van solidariteit en collectieve zekerheid, dat weer leidt tot nog meer bestaansonzekerheid en kwetsbaarheid.

Geen condition humaine

We zien hoe zodoende precariteit in alle facetten van ons dagelijks leven doordringt. Zo leidt financiële precariteit tot lichamelijke en psychische precariteit. Precair werk is niet alleen onzeker, het is gefragmenteerd en eist voortdurende beschikbaarheid. Bestaansonzekerheid is uitputtend, en wie precair werk verricht kan zich niet de zorg veroorloven die nodig zal zijn om de gevolgen van dit vaak uiterst belastende werk behandelen. Omgekeerd: wie al lichamelijk of psychische kwetsbaar is, zal zich veroordeelt zien tot een economisch precair bestaan. Een dergelijk bestaan is verwaarloosbaar voor de huidige neoliberale politiek en zal zich dan ook niet politiek vertegenwoordigd weten. Juist daarom moeten we ervoor waken van precariteit geen quasi-existentiële conditie te maken. Het appel op 'eigen verantwoordelijkheid' – de ethiek van de zelfredzaamheid en 'big society' – vervalt al te snel in een uiterst problematische narratief over geboren winnaars en verliezers, over wie overheidssteun verdient en wie niet, over wie er nu eenmaal wel of niet mogen meedoen. Tegelijkertijd horen we, in het spoor van de crisis, steeds vaker spreken van 'de verloren generatie' van Europese jongeren. In Zuid-Europa zien we hoe jongerenbewegingen van 'precari-teit', van een fenomeen waartegen men zich verzet, het kenmerk van een hele generatie maakt.

In Italië is 'de 1000-euro generatie' bijvoorbeeld een gangbaar begrip geworden: 1000 euro is het gemiddelde maandsalaris voor iemand onder de 35. Precariteit wordt hier bijna een ereteken; een zekere esthetisering van precariteit – van het nomadische, onzekere maar romantische jongerenbestaan – ligt op de loer. In beide gevallen wordt precariteit niet meer begrepen als het gevolg van een specifiek politiek-economisch programma, maar als een onderdeel van de *condition humaine* die sociaal-economische en politieke uitsluiting voor lief neemt.

Precariteit is zonder twijfel een van de kernbegrippen voor een hedendaagse emancipatoire politiek. Zonder het besef van precariteit als een gedeelde en permanente toestand, met alle gevolgen voor de mogelijkheid tot collectieve politieke mobilisering en solidariteit, loopt de linkse politiek vandaag stuk. Echter, het is van cruciaal belang de complexiteit van precariteit te onderkennen. Precariteit is een gedeelde toestand die tegelijkertijd dient als verdeel- en heersstrategie, waarin nog altijd conventionele hiërarchieën gelden, waarin economie, ethiek en politiek onontwarbaar met elkaar verknoot zijn. Wanneer we van precariteit daadwerkelijk de

inzet willen maken van een nieuwe politiek van emancipatie, van gelijkheid en zelfbeschikking – en niet een van onzekerheid, kwetsbaarheid en afhankelijkheid – dan is het bovenal van belang om de ingewikkeldheid van precariteit te blijven begrijpen als het gevolg een politiek-economisch programma dat sinds drie decennia ook het Nederlandse politieke beleid dicteert; een programma dat in de tijd te lokaliseren valt en geen noodzaak of conditie is en waarvoor dus alternatieven voorstelbaar zijn. Hierbij is de complexiteit van precariteit juist een voorwaarde: precariteit als politiek inzetbaar begrip vraagt erom verschillende sociale en politieke vraagstukken en strijdperken met elkaar te verbinden en te laten resoneren. Precariteit toont hoezeer verschillende vormen van kwetsbaarheid met elkaar vervlochten zijn: economische, psychische of lichamelijke en zelfs ecologische (de leefomgeving van de meest economisch precainen is ook op ecologisch vlak kwetsbaar). We kunnen zelfs stellen dat een politiek van, of beter: tegen de precariteit vraagt om een *politieke ecologie*: om een politiek die zich niet versmalt tot louter begrotingsdiscipline, maar vertrekt vanuit het sociale en affectieve ecosysteem waarvan wij onontkoombaar deel uitmaken. Die politieke ecologie zou de ondergrond van een nieuw links programma moeten zijn.

=

Literatuur

- Franco 'Bifo' Berardi, *Precarious Rhapsody*, Semiotext(e), New York 2009.
 Joost de Bloois, 'De postbode en de kunstenaar', in *Metropolis M* #4, 2011
 Jan Blommaert, Paul Mutsaers en Hans Siebers, *De 360 graden werknemer: De nieuwe arbeidscultuur en de eindeloze concurrentie*, Antwerpen 2012.
 David Graeber, *Debt: The First 5000 Years*, Meville House, New York 2011
 David Graeber, *The Democracy Project: A History, A Crisis, A Movement*, Penguin, New York 2013.
 Dirk Geldof, *Onzekerheid: Over leven in de risicomaatschappij*, Acco, Leuven 2010.
 Maurizio Lazzarato, *The Making of the Indebted Man: An Essay on the Neoliberal Condition*, Semiotext(e), New York 2012.
 Isabell Lorey, 'Governmentality and Self-Precarization: On the Normalization of Cultural Producers', in: Gerald Raunig, *Art and Contemporary Critical Practice: Reinventing Institutional Critique*, MayFly Books, London 2009.
 Brett Neilson and Ned Rossiter, 'Precarity as a Political Concept: New Forms of Connection, Subjectivation and Organization' in *OPEN* # 17, 2009.
 Guy Standing, *The Precariat: The New Dangerous Class*, Bloomsbury, London 2011.
 Wil Tinnemans, *Voor jou tien anderen: Uitbuiting aan de onderkant van de arbeidsmarkt*, Nieuw Amsterdam, Amsterdam 2010.

Gestos

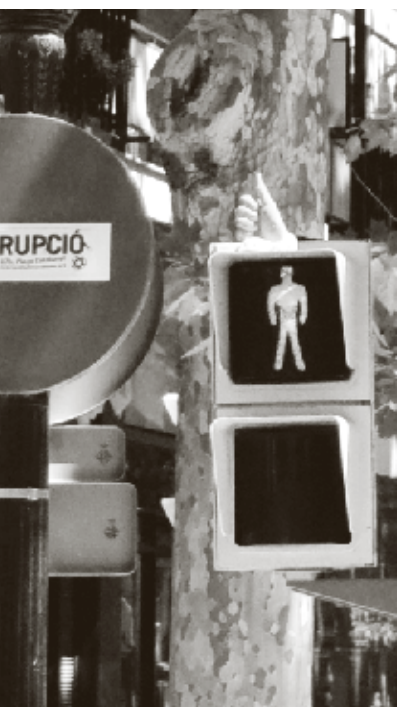
Een boodschap die
een glimlach oproept.
Zonder de wereld
te redden of
iemand voor
te schrijven
wat hij moet
geloven.

Helena Carazo

studeerde af als grafisch ontwerpster en werd vervolgens, als zovelen van haar vrienden, werkloos. Na alle sombere berichten over de crisis en vele nachtelijke discussies met haar vrienden in Barcelona, had ze behoefte aan een positieve boodschap.

Ze koos voor *urban art*, die "van de stad een spel maakt en voor iedereen is te zien." Uit gips goot ze een reeks handgebaren, die ze in het straatbeeld plaatste om de oplettende voorbijganger geluk te wensen. "Het was snel, makkelijk en 100% positief."

Carazo liep het afgelopen half jaar stage bij de ontwerpers van de Helling, om ervaring op te doen in haar vak. Meer op www.gestostreetart.blogspot.com

jeugdwe

Steeds minder jongeren vinden een baan. Overal in Europa leidt dit tot grote problemen. Hoe is de situatie en wat wordt er aan gedaan? Een overzicht.

In de straten van Athene

brandden deze zomer poppen met het gezicht van de Duitse Bondskanselier Angela Merkel. Dit is het trieste beeld van de Europese Unie op dit moment. Europa dreigt uiteen te splijten door een economische verdelingsproblematiek die haar weerga niet kent. De gevolgen van de economische crisis in Europa zijn inmiddels overbekend: groeiend wantrouwen tussen de Europese lidstaten onderling en een afnemend vertrouwen in de Europese instituties bij de bevolking. Een van de meest ontwrichtende gevolgen van de crisis is de almaar oplopende werkloosheid, in het bijzonder de jeugdwerkloosheid. Het is de laatste zwam die haar hoed vertoont binnen de zich steeds verder uitbreidende heksenkring van economische splijtzwammen.

De jeugdwerkloosheid is niet alleen een grensoverschrijdend economisch probleem, maar ook een intergenerationeel vraagstuk. Sommigen spreken al over een verloren generatie: Werkloosheid op jonge leeftijd leidt tot een gebrek aan werkervaring en dat verslechtert weer de kansen op de arbeidsmarkt. Vooral de zuidelijke Europese landen kampen met dramatische jeugdwerkloosheidscijfers. In Griekenland, Spanje en Kroatië zit meer dan de helft van de jongeren werkloos thuis. Nederland doet het met een jeugdwerkloosheidspercentage van 10,5% relatief goed; iets slechter dan Oostenrijk en Duitsland met een percentage van respectievelijk 7,9% en 7,7%, maar ruim onder het EU-jeugdwerkloosheidspercentage van 23,5%. Ter vergelijking: het algemene werkloosheidspercentage in Nederland bedroeg in april 6,5%, 11% in de gehele EU en 12,2% in de eurozone. (Dit zijn de cijfers van Eurostat, die van het Nederlandse CBS liggen hoger, namelijk 15,5% voor de jongeren en 7,7% algemeen)

Transformatie

Achteroverleunen en wachten tot de Europese economie weer aantrekt is geen optie. Ten eerste is het niet duidelijk wanneer en

hoe sterk de economie de komende decennia zal aantrekken en hoeveel banen dat oplevert en ten tweede valt te verwachten dat de arbeidsmarkt van de toekomst niet dezelfde zal zijn als de traditionele, op vaste contracten gebaseerde, arbeidsmarkt. Volgens hoogleraar arbeidsmarkt Ton Wilthagen is de huidige crisis in werkelijkheid een transformatie: een blijvende verandering van de arbeidsrelaties. We kunnen het ons simpelweg niet veroorloven over tien jaar opgescheept te zitten met een gedesillusioneerde generatie, die door gebrek aan werkervaring de aansluiting mist op de arbeidsmarkt van de toekomst. Dit zou een enorm verlies betekenen van zowel menselijk, sociaal, intellectueel en financieel kapitaal. De economische kosten van de Europese jeugdwerkloosheid worden door het Europese agentschap voor de verbetering van levens- en arbeidsomstandigheden geschat op 153 miljard euro in 2012, dat is 1.2% van het Europese BBP (Eurofound 22.10.2012). Het is van groot belang dat jongeren zich blijven ontwikkelen, want alleen op die manier houden ze vertrouwen in zowel zichzelf als de politieke en maatschappelijke instituties, en alleen dan houden ze hun vaardigheden op peil, waardoor ze uiteindelijk voor belastinginkomsten gaan zorgen. Gebeurt dat niet, dan kan deze groep jongeren, vooral in Zuid-Europa, zich tot een sociaal en politiek kruitvat ontwikkelen. Overheden moeten er daarom in het belang van jongeren zelf en in het belang van de gemeenschap voor zorgen dat zij bezig blijven. Dat kan door ofwel te voorzien in een betere instroom en doorstroom op de arbeidsmarkt, ofwel te voorzien in extra scholing. Gelukkig is dit inmiddels ook doorgedrongen bij politici en beleidsmakers. De minister van Sociale Zaken en werkgelegenheid Lodewijk Asscher trekt vijftig miljoen uit voor de bestrijding van jeugdwerkloosheid. (bericht Rijksoverheid 5.3.2013) Vijfentwintig daarvan gaat naar het programma 'School Ex' om jongeren te stimuleren langer door te leren in het MBO en de andere helft is gereserveerd voor de regionale aanpak van jeugdwerkloosheid. De vraag is natuurlijk, of dit voldoende is.

Startersbeurs

Maar niet iedereen wacht af of de overheid succesvol is met haar beleid. Tijdens een debatbijeenkomst deze zomer over jeugdwerkloosheid, georganiseerd door *Hellingproef* (het jong wetenschappelijk bureau van Bureau de Helling) werden verschillende initiatieven voorgesteld, zoals: de stich-

ting *Try before You get the Job*, de stichting *Thallo* en de recent opgerichte *Vakbond voor Werkzoekenden*. De meeste aandacht ging uit naar de *Startersbeurs*, die Ton Wilthagen samen met de vakbonden FNV Jong en CNV Jongeren heeft ontwikkeld. De beurs wordt voor zes maanden ter beschikking gesteld voor een leer/werktraject. De jongere krijgt gedurende die tijd 500 euro per maand, betaald door de gemeente. Daarnaast stort de werkgever 100 euro per maand in een spaarpot die aan het eind van de periode door de jongere gebruikt kan worden voor een opleiding en/of cursus om zijn of haar opgedane competenties verder te verbeteren. Er is gekozen voor zes maanden, omdat anders het gevaar zou bestaan dat de starters anderen van de arbeidsmarkt verdringen. Bovendien maakt de korte termijn het aantrekkelijk voor werkgevers: zij hebben zo voor een overzichtelijke tijd een goedkope arbeidskracht. Alles is gebaseerd op het eigen initiatief van jongeren: na het afronden van hun opleiding moeten zij zelf contact zoeken met een bedrijf naar keuze. De startersbeurs wordt al door een vijftigtal gemeenten in Nederland aangeboden. Voor de financiering kan een gemeente onder andere een beroep doen het 'School Ex' potje van Asscher. De beurs voorziet in een extra optie in de overgangperiode tussen opleiding en werk. Daarnaast is er de hoop dat bedrijven de jongeren na afloop een vast contract aanbieden.

De nieuwbakken *Ambassadeur Aanpak Jeugdwerkloosheid*, de voormalig CDA-Parlementariër Mirjam Sterk, heeft het initiatief van de startersbeurs inmiddels omarmd en trekt ermee door het land. Haar functie is onlangs ingesteld om betrokken partijen, zoals de onderwijsinstellingen en kenniscentra, gemeenten en bedrijven nader tot elkaar te brengen en onderling afspraken te laten maken. Bij de startersbeurs gebeurt dat ook: gemeenten, bedrijven en de jongeren bepalen zelf of zij meedoen en moeten vervolgens ook zelf tot afspraken komen. In die zin is het allemaal vrijblijvend en biedt het geen structurele oplossing voor jeugdwerkloosheid.

Er zijn wel meer bezwaren tegen de startersbeurs. Fedde Ypma van Jong Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA, stelt dat startersbeurs goed is voor mensen die er gebruik van kunnen maken, maar slecht voor de mensen die er niet inzitten. "Straks wordt het zo dat jongeren niet meer worden aangenomen omdat ze het startersbeurstraject niet hebben gevolgd", aldus Ypma. Ton Wilthagen

rkloosheid

vindt desondanks dat niets doen geen optie is: "Je moet jongeren toch een kans bieden om uit die duivelse cirkel van geen werk, geen ervaring, geen werk te komen."

Voor de hoogopgeleide actieveling met een netwerk bieden initiatieven als de startersbeurs wel een (voorlopige) uitweg, maar welke kans heeft de gedesillusioneerde thuiszitter zonder startkwalificatie? Het is juist die groep die prioriteit zou moeten krijgen bij het zoeken naar kansen op de arbeidsmarkt. Zij kan in de toekomst een potentieel ontwrichtende rol gaan vervullen, zoals de jongerenrellen van 2011 in Engeland hebben aangetoond.

Sociaal Akkoord

Valt er dan meer te verwachten van de aangekondigde cofinanciering van sectorplannen door de overheid? Het kabinet stelt hiervoor 300 miljoen euro subsidie ter beschikking, zowel voor 2014 als 2015. Dit betekent dat er een potentieel investeringsbedrag van 1,2 miljard euro voor een periode van twee jaar beschikbaar is. Uit een brief aan de Tweede Kamer van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (19 juni 2013), blijkt dat een sectorplan minimaal twee van de volgende thema's dient te adresseren om in aanmerking te komen voor cofinanciering:

- 1 Arbeidsinstroom en begeleiding jongeren
- 2 Behoud oudere vakkrachten
- 3 Arbeidsinstroom van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt
- 4 Mobiliteit en duurzame inzetbaarheid
- 5 Scholing
- 6 Van-werk-naar-werk van met ontslag bedreigden (sectoraal en intersectoraal)
- 7 Goed werkgeverschap en goed werknemerschap

Doordat een plan slechts twee van de bovenbeschreven arbeidsmarktthema's hoeft te adresseren, zijn sectorplannen niet per definitie op de bestrijding van jeugdwerkloosheid gericht. Robbert Coenmans, voorzitter van FNV Jong, vindt dat dit wel een voorwaarde voor financiering zou moeten zijn. Het is nog onzeker hoe dit gaat uitpakken. Op dit moment is alleen bekend dat de Vereniging van Nederlandse gemeenten samen met de sociale partners voor 1 oktober een sectorplan wil indienen tegen jeugdwerkloosheid en voor duurzame inzetbaarheid van personeel. (Bericht op de website van de VNG, 5 juli 2013).

Jeugdgarantieplan

Volgens GroenLinks Europarlementariër Marije Cornelissen moeten we de jeugdwerkloosheid op Europees niveau bestrijden. Er voor zorgen dat jongeren beter zijn toegerust voor de arbeidsmarkt, zoals initiatieven als de startersbeurs doen, is niet genoeg, al zijn die zeker ook nodig. Overigens moeten jongeren er wat haar betreft wel op worden voorbereid dat ze daar naar toe verhuizen waar (tijdelijk) werk is. De arbeidsmarkt wordt immers niet alleen flexibeler in termen van arbeidscontracten, maar ook in termen van arbeidsmobiliteit. Er zijn nog altijd twee miljoen vacatures in Europa, aldus Cornelissen. De EU probeert jongeren ook over hun eigen landsgrenzen te laten kijken, bijvoorbeeld door middel van de lancering van een Europese alliantie voor stageplekken en een modernisering van de Europese vacaturebank EURES.

Het belangrijkste plan om jeugdwerkloosheid structureel aan te pakken is het jeugdgarantieplan van de EU. Dat plan voorziet in een leer-werkgarantie dat Europese jongeren moet verzekeren van een baan, opleiding of stage na een periode van maximaal vier maanden werkloosheid. Eerdere werden met een dergelijk plan goede ervaringen opgedaan in Oostenrijk en Finland. (*Working together for Europe's young people. A call to action on youth unemployment*, Europese Commissie juni 2013) Op dit moment wordt de uitvoering van het plan uitgewerkt.

De vrees is echter dat de toegezegde investering van acht miljard door de EU veel te weinig is om het plan goed uit te voeren. De internationale arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties (ILO) schat dat een affectief jeugdgarantieplan ongeveer 21 miljard euro per jaar kost. Als je bedenkt dat de jeugdwerkloosheid de Europese economie elk jaar 153 miljard kost, lijkt dat de investering wel waard. 8 miljard euro klinkt dan opeens als een fooi en niet als een serieuze bijdrage in de bestrijding van jeugdwerkloosheid. Het bedrag is overigens alleen beschikbaar voor landen met een jeugdwerkloosheidpercentage boven de 25%. Nederland kan er dus geen aanspraak op maken. Ons land is desondanks gebaat bij een serieus garantieplan. De Nederlandse economie is immers in grote mate afhankelijk van de economische ontwikkeling elders in Europa. Als exportland heeft Nederland er groot belang bij dat de jeugdwerkloosheid in heel Europa afneemt en de consumptie stijgt. Hoewel dus ook het Noorden profiteert van een goede economie, zijn het vooral de Zuidelijk landen die de kosten van

de jeugdwerkloosheid dragen.

Behalve al dit soort plannen is de belangrijkste oplossing voor de jeugdwerkloosheid te vinden in het creëren van nieuwe banen. Marije Cornelissen: "Er moeten echt nieuwe banen bij. En dus moet de economie groeien. Dat betekent dat er een einde moet komen aan de bezuinigingspolitiek die in Europa wordt gevoerd. Op de langere termijn moeten er meer ombuigingen plaatsvinden".

Robbert Coenmans stelt voor een nieuwe vorm van arbeidstijdverkorting – dé oplossing voor werkloosheid voor de crisis in de jaren zeventig – in te voeren. Hij wil een generatiepact: een oudere werknemer treedt eerder uit of gaat minder werken. De vrijgekomen uren worden ingevuld door een jonge werknemer, die langzaam steeds meer uren overneemt en in de overgangperiode kennis en ervaring opdoet bij de oudere werknemer.

Ton Wilthagen benadrukt nog eens dat de huidige crisis in feite een overgang naar een andere manier van werken is. Juist nu zijn er kansen om dingen voor de toekomst goed te regelen. Wat hem betreft betekent dat een verbod op jeugdwerkloosheid. "Dit betekent feitelijk een overstap van een werkloosheidsverzekering naar een werkverzekering: laat mensen al werkend wachten op nieuw werk of zorg dat ze zinvol doorstuderen."

=

Hellingproef, het jong wetenschappelijk bureau van GroenLinks, start dit najaar een **projectgroep rond jeugdwerkloosheid**.

Ben je student of starter op de arbeidsmarkt en wil je meedenken? Stuur een mail naar Hellingproef@groenlinks.nl.

Bronnen

Aanbeveling van de raad van 22 april 2013 tot invoering van een jongerengarantie, Raad van de Europese Unie, 26 april 2013.

Europa op slot voor werkzoekende, nos.nl, 27 juni 2013.

'Jeugdwerkloosheid in Europa: Nederland bungelt onderaan', *De Volkskrant* 3 juli 2013.

Kamerbrief 'Sociaal Akkoord: cofinanciering Sectorplannen', rijksoverheid.nl (20 juni 2013).

www.startersbeurs.nu

Working together for Europe's young people: A call to action on youth unemployment, Publicatie van de Europese Commissie, 19 juni 2013.

werken

De laatste tijd zijn er veel klachten over het gebrek aan stageplaatsen in het beroepsonderwijs. En wie zijn diploma op zak heeft, vindt vaak geen baan in zijn eigen vakgebied.

De jeugdwerkloosheid (15-25 jaar) heeft overall in Europa grote hoogten bereikt. Met 15,5% steekt Nederland nog positief af tegen 56% in Spanje en 38% in Italië. Maar het kan nog veel beter. Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland hebben met minder dan 8% de laagste cijfers. Zij vestigen daarmee de aandacht op hun systeem van duaal beroepsonderwijs. Dit systeem, waarin leren en werken hand in hand gaan, is verantwoordelijk voor de goede match tussen onderwijs en arbeidsmarkt in die landen. Hoe werkt dit nu bijvoorbeeld in Duitsland?

Gildes

Duitse werkgevers investeren veel in het opleiden en scholen van hun personeel. De bedrijven zien het vinden en binden van de juiste mensen als de belangrijkste sleutel tot innovatief en concurrerend werken. Hun interne opleidingen vinden plaats in het kader van het duale systeem van beroepsopleidingen. Er zijn ongeveer 350 leerberoepen die door bedrijven intern worden geschoold. Ter vergelijking: het Nederlandse MBO kent bijna 700 verschillende opleidingen. Interessant is dat de daling van het aantal deelnemers aan de technische beroepen minder groot is dan in Nederland het geval is. De opleidingen voor technische en industriële beroepen zijn in 'industrieland' Duitsland geliefder dan in Nederland. De status van technische en industriële beroepen in Duitsland is relatief hoog. Dit kunnen we als een cultureel verschijnsel beschouwen dat zijn oorsprong vindt in het Duitse duale leertraject, in het doorwrochte systeem van beroepsvoorlichting en *last but not least* in de maatschappelijke waardering voor technici op alle niveaus van het bedrijfsleven, van handwerker tot ingenieur. Het middeleeuwse Duitse gildesysteem echoot hier wellicht nog na. Het meest herkenbaar is dit gildesysteem bij de ambachtelijke beroepen. Met het slagen voor het gezellenexamen (*Gesellenprüfung*) eindigt de opleiding van de leerling of 'gezel' en treedt hij toe tot de beroepsgroep van het betreffende ambacht (*Handwerk*).

Het geheim van het duale beroepsonderwijs zit vooral in de specifieke uitwerking van het Rijnlandmodel in het onderwijssysteem. De Duitse sociale partners hebben een systeem van opleidingsberoepen ontwikkeld binnen een streng kader van opleidings- en erkenningseisen. Dit systeem wordt nauwgezet bijgehouden en verder ontwikkeld. De overheid ziet het als haar taak om deze professionele monopolies op beroepsopleidingen en –certificaten te garanderen. De overheid en de werkgeversorganisaties sluiten daartoe jaarlijks een *Ausbildungspakt* met afspraken over de aantallen scholieren die door bedrijven in een duaal traject worden aangenomen. De laatste jaren is het gebruikelijk dat de overheid financiële ondersteuning biedt om extra opleidingsplaatsen te scheppen. Voor 'achterblijvers' op de arbeidsmarkt (wel een *Lehre*, maar toch geen baan, of pas op latere leeftijd gekwalificeerd voor de *Lehre*) wordt met ondersteuning van de *Arbeitsämter* gesubsidieerde plaatsing in nieuwe leertrajecten georganiseerd. Steeds gaat het erom schoolverlaters te kwalificeren in duale opleidingstrajecten, zodat ze door de bedrijven kunnen worden 'overgenomen'.

De *Auszubildende* (*Azubi*) komt in dienst van het bedrijf (drie of vier dagen wekelijks) en krijgt betaald volgens de tarieven van de bedrijfstakcao. Daarnaast bezoekt hij de school een of twee dagen wekelijks. Het leerplan bestaat uit een beroepsspecifiek en een algemeen deel. Elke beroepsopleiding kent voor alle deelstaten van Duitsland een eigen opleidingsreglement per beroep. Het toezicht op de opleiding door bedrijf en school wordt per deelstaat door de inspectie, de *Schulaufsichtsbehörde* uitgeoefend, aan de hand van het *Rahmenlehrplan*. Die worden weliswaar door de ministers van onderwijs van de deelstaten gezamenlijk vastgelegd, maar in de federatieve staat Duitsland hebben de deelstaten de mogelijkheid om die raamwerken op de eigen omstandigheden aan te passen.

Het Rijnlandmodel blijkt ook uit de handhaving van de exameneisen. De examens worden per beroepsopleiding georganiseerd door daarvoor verantwoordelijke tripartiete organen, namelijk de *Handwerkskammer* voor de ambachtelijke beroepen en de *Industrie- und Handelskammer* (de Kamer van Koophandel) voor de andere beroepen. In die *Kammer* zijn organisaties van werkgevers, werknemers en de overheden vertegenwoordigd. Het is de *Kammer* die de examencommissies samenstellen en vertegenwoordigers van de scholen en van bedrijven erin 'beroepen'. Er is een tussenexamen en een soort centraal schriftelijk, waarvoor de *Azubi* door

het bedrijf moet worden aangemeld. Het systeem van examens komt met het school-eigen examen en een Duitslandbreed centraal examen overeen met het Nederlandse systeem op de middelbare scholen. Elke *Azubi* in een bepaald beroep heeft dus overall in Duitsland hetzelfde tussenexamen en centraal schriftelijk af te leggen. De opgaven voor die examens worden door de *Kammer* in centrale, Duitslandbrede organen voorbereid, waarbij de examencommissies bestaan uit vertegenwoordigers van de werkgevers, werknemers en leraren van de scholen.

De verklaring voor dit alles ligt in het 'Duitse' model (voor een overzicht zie Streeck, 2010). Belangrijkste kenmerken zijn intense tripartiete overlegstructuren, gecombineerd met een relatief hoog loonniveau, weinig loonspreiding, veel investeringen van bedrijven in de scholing van werknemers, een hoge baan zekerheid, alsmede een zware rol van vakbonden en ondernemingsraden in bedrijven.

Het duale beroepsonderwijs in de Duitstalige landen bestaat kortom uit een eendrachtige samenwerking tussen ondernemersclubs, overheden en onderwijsinstellingen die steeds onder regie van de lokale overheden op regionaal niveau voor een goed georganiseerd onderwijs- en scholingssysteem zorgt.

Duitse Jobwunder

Een deel van het geheim van het Duitse *Jobwunder* zit in de manier waarop bedrijven hun (potentiële) werknemers behandelen. Ze weten hun vakmensen te vinden en te binden. Belangrijkste instrument is het systeem van opleiding en permanente scholing. Men heeft onderkend dat opleiding van goede vakmensen cruciaal is voor succesvolle economische ontwikkeling van een land. De volgende vijf componenten van het Duitse onderwijssysteem maken dit tot een succes:

Ten eerste kiest de meerderheid van de Duitse jongeren in het MBO voor een duaal leertraject. De in Nederland vaak gehoorde klacht van stagiaires dat ze als goedkope arbeidskrachten worden gezien, past niet bij de Duitse verhoudingen. De Duitse leerlingen zijn gedurende hun opleiding in dienst van het bedrijf en hebben recht op een wettelijk vastgelegde opleidingsvergoeding. Bovendien dienen de bedrijven zich te houden aan de *Ausbilder-Eignungsverordnung*, die eisen stelt aan de kwaliteiten en kwalificaties van de praktijkbegeleiders in bedrijven. Ten tweede hebben de jongeren na het volgen van het duale traject goede perspectieven op *Übernahme*. Bedrijven nemen liever mensen met een duale opleiding in dienst.

&leren

Bedrijven zullen ook niet veel meer leerlingen een opleidingsplaats bieden dan dat ze op termijn denken te kunnen aanstellen.

In de derde plaats zijn ook de opleidingen in de scholen praktisch en beroeps-georiënteerd. De vaderlandse klachten over scholieren die de weg kwijtraken in systemen van projectonderwijs en met sporadisch contact met docenten zijn hier onbekend.

Ten vierde worden scholieren in Duitsland over hun beroepskeuze geïnformeerd op beroepsinformatiecentra door zogenaamde *Berufsberater*. Deze centra (BIZ) binnen de *Arbeitsämter* verzorgen ook de afstemming van vraag en aanbod naar opleidingsplaatsen en zijn behulpzaam bij het vinden van een leerwerkplek.

En tenslotte: het is opvallend hoezeer Duitse bedrijven bezig zijn met de planning van de personeelsbehoefte voor de middel-lange termijn. Immers, het gebrek aan vakkrachten bedreigt de continuïteit van hun ondernemingen. Er wordt veel aandacht besteed aan het zoeken naar kandidaten en het aantrekkelijk maken van de opleiding en het beroep. Opvallend is de aandacht voor de balans tussen werken en leven bij de kleine en middelgrote bedrijven die in Duitsland ook in de provinciesteden en in dorpen zijn te vinden. Met name de aandacht van bedrijven en lokale overheden voor *Familienfreundlichkeit* van werken en wonen wordt als een belangrijke personeelsmarketingstrategie gezien. De vele *hidden champions* in de regio zouden anders nooit hun talenten kunnen vasthouden.

Onder druk

Voor al door de organisatie van het leersysteem wordt de plaatsing van jonge mensen op de arbeidsmarkt efficiënter vorm gegeven. Zo blijft met name de interesse van Duitse scholieren voor de industrie intact en is die zelfs in de laatste tien jaar verdubbeld. De scholieren worden op een vanzelfsprekende

wijze naar de arbeidsmarktrelevante beroepen getrokken. Vraag en aanbod komen in het duale onderwijssysteem gemakkelijker bij elkaar. Middelbare scholieren worden door hun scholen, in samenwerking met ondernemersclubs voortdurend in contact gebracht met bedrijven. Het duale opleidings-systeem staat wel onder druk. Bedrijven hebben vaak moeite om leerlingen te vinden voor hun *Ausbildungsberufe*. Er zijn nog steeds voldoende jongeren op de markt, maar hun bereidheid om een beroep te leren in het duale systeem wordt minder. Over het algemeen lijkt het moeilijker om scholieren voor de vele beroepen te interesseren. Een mogelijke verklaring is dat het duale onderwijssysteem de aanwezigheid van eigenschappen veronderstelt die steeds minder vanzelfsprekend zijn. Ambitie, ijver, discipline en kennis en interesse voor algemene vakken en het vak zelf en vooral de wil om je op jonge leeftijd in een organisatie te laten inpassen zijn bij veel jongeren niet altijd meer aanwezig. Dit probleem speelt waarschijnlijk nog meer bij sommige groepen migrantenjongeren. Bedrijven klagen ook over het niveau van de scholieren. Ze organiseren steeds vaker 'schakelcursussen' tussen school en opleiding.

Bedrijven gaan tegen de achtergrond van de *Fachkräftemangel* steeds actiever en steeds vroeger werven onder scholieren. De IHK's (Kamers van Koophandel) en ondernemersclubs coördineren dit. Initiatieven als *Girls Day*, *MinT-dagen* (*Mädchen in Technik*), *Handwerkstage* en de actieve zoekactie van bedrijven naar *Azubi's* via krantenadvertenties en open dagen hebben als doel om scholieren warm te maken voor een opleidingsberoep. Met name de regionale pers schenkt in voorjaar en zomer veel aandacht aan de bedrijven en hun *Ausbildungsberufe*.

Duitse MBO-instellingen (*Berufsschulen*) kennen geen grote problemen met hun imago. Een effectieve plaatsing van scho-

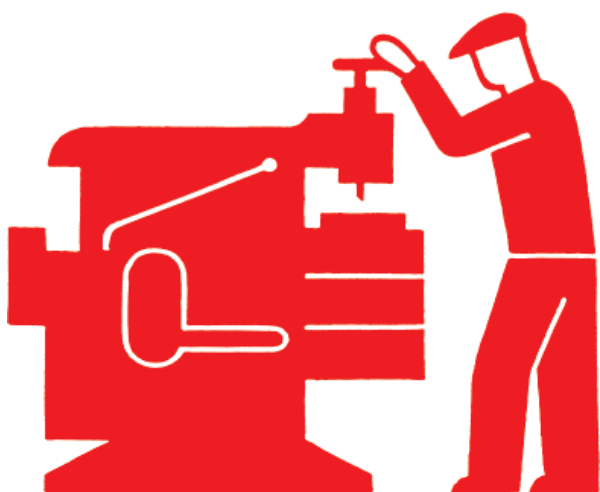
lieren hangt hiermee samen. Hoe anders is dit in Nederland, zeker in het middelbare beroepsonderwijs (zie ROA factsheet 2013). Opvallend voor Nederland is hoeveel scholieren na het MBO besluiten verder te studeren (gemiddeld meer dan veertig procent van de MBO'ers) of bij gebrek aan passend werk toch een ander beroep te kiezen. Slechts zes van de tien werkenden heeft een baan die zowel wat niveau als wat richting betreft aansluit bij de gevolgde opleiding. Nederlandse MBO'ers lopen zo de gerede kans om met hun diploma ('startkwalificatie') in de hand gedesoriënteerd op de arbeidsmarkt om zich heen te kijken en hun toevlucht te zoeken naar voortzetting van vakantiebaantjes of ander werk waarmee ze hun vak niet verder kunnen beoefenen en leren. De kansen op een vaste en gekwalificeerde baan zijn enkele jaren daarna verkeken.

Laten we daarom in Nederland een begin maken met het ontwikkelen van een systeem van duaal beroepsonderwijs voor schoolverlaters. Dat kan overigens zowel in het MBO als in het HBO zijn. Bijvoorbeeld Stenden Hogeschool biedt in samenwerking met enkele bedrijven al duaal onderwijs op het gebied van retail management, hospitality en logistiek aan voor werknemers in die sectoren. Nu is het tijd dat onderwijsinstellingen, organisaties van werkgevers en werknemers samen de handschoen oppakken en een begin maken met enkele sectorbrede opleidingsberoepen voor middelbare scholieren.

=

Literatuur

W. Streeck, (2010). *E Pluribus Unum? Varieties and Commonalities of Capitalism*. MPIfG Discussion Paper 10 /12. Köln, Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung

Het MEMA (Metall- und Maschinenbaunetzwerk) opereert vanuit het Emsland in Noordwest-Duitsland. Dit bedrijven-netwerk behartigt de belangen van de meer dan 1000 aangesloten bedrijven door gemeenschappelijke initiatieven op gebied van opleiding, scholing en uitwisseling van kennis en ervaringen. Het zoeken naar geschikte vakmensen is zijn centrale thema. Begin 2013 werd een werkgroep *Ausbildungsberuf Verfahrensmechaniker für Beschichtungstechnik* opgericht. Dit beroep is in het *Berufsausbildungsgesetz* veranderd met eigen opleidingsprofiel, – plan en examencommissie. Metaalbedrijven hebben

behoefte aan *Beschichtungsmechaniker*. De scholieren hebben het beroep nog niet in voldoende mate ontdekt. De opleiding, in samenwerking met de *Berufsschule* Lingen, dreigde gestopt te worden. Op initiatief van een groep van dertig ondernemers organiseert de werkgroep nu projecten om scholieren bekend te maken met het beroep en om ze enthousiast te maken. Door het MEMA-initiatief kan in het schooljaar 2013/2014 weer een groep van zo'n acht *Azubi's* starten. Met dergelijke initiatieven wordt de productie van de bedrijven op termijn veiliggesteld.

het dagelijks bestaan

Het Dagelijks Bestaan is een kleinschalige leer- en ervaringsplek in Zutphen. Het is bedoeld voor mensen, jong en oud, die op een belangrijk kruispunt in hun leven staan en zijn vastgelopen in het onderwijs, werk of privéleven. Bij Het Dagelijks Bestaan maken zij pas op de plaats om uit te zoeken wat ze nu echt willen in hun leven, waar hun kracht ligt en welke baan of opleiding bij hen past. Het Dagelijks Bestaan is ook voor de vele vrijwilligers een belangrijke plek.

Er zijn drie projecten: *het Fundament* biedt een 'verrijkingsjaar' voor circa veertien deelnemers vanaf zestien jaar. Gedurende vijf dagen per week volgen ze een programma dat gericht is op het ontdekken van de eigen talenten en de rol die ze in de samenleving kunnen spelen. Geleidelijk nemen de deelnemers zelf steeds meer initiatief en verantwoordelijkheid. Leren, werken en individuele coaching gaan daarbij hand in hand. *De Sprong* is een project dat deel uitmaakt van het driejarige programma 'Kansen voor Jongeren' van het Oranjefonds dat in actie komt tegen schooluitval. Jongeren van 17 tot 24 jaar volgen zes weken lang een intensief persoonlijk ontwikkelingsprogramma, zodat ze de draad van hun leven weer te pakken krijgen.

Tenslotte wordt er een duurzame minisamenleving ontwikkeld waar begeleid gewoond en werkend geleerd wordt. Vanuit deze veilige setting wordt men uitgedaagd vervolgstappen in de samenleving te zetten.

“Herover het publi

de Helling
22
herfst 2013

De geloofwaardigheid van politieke partijen hangt voor een groot deel af van hun antwoord op vragen rond sociale zekerheid en werk. Binnen GroenLinks wordt daar op dit moment volop over gediscussieerd. De fractievoorzitter van GroenLinks in de Tweede Kamer, Bram van Ojik, trok deze zomer door het land. Tegelijkertijd met deze Helling presenteert hij een essay over sociale zekerheid.

Wat is het antwoord van GroenLinks op de crises in Europa? Bram van Ojik vindt dat dit antwoord begint met een goed onderzoek naar wat er speelt en in welke situaties mensen zich bevinden. Daarom discussieerde hij deze zomer niet alleen met partijgenoten en deskundigen over de oorzaken van de crisis en de mogelijke oplossingen, maar trok hij ook langs werkplekken en lokale initiatieven. Zo bezocht hij PostNL in Amsterdam-West, waar voornamelijk Turkse en Marokkaanse vrouwen 's nachts post sorteren. In Boxtel, een van de locaties die genoemd worden als plaats waar naar schaliegas geboord zou kunnen worden, sprak hij met politici en bewoners. In Rotterdam ging hij naar een broodfondsgroep, een alternatieve bibliotheek, een stadsdeeltuin met restaurant en een kinderkledingbank voor mensen met lage inkomens. En dat is maar een greep uit het programma.

Bieden dit soort kleinschalige initiatieven een uitweg uit de crisis? “Het is in elk geval een begin”, vindt van Ojik. “Maar natuurlijk hoort daar ook een analyse van de politieke en economische situatie bij. De huidige regering heeft een nogal statische benadering, die ons niet verder brengt. Het gaat alleen maar om bezuinigen en schuld terugdringen, zonder enige visie.”

Deze benadering zie je door heel Europa en wordt ook door de Europese Bank, de Europese Commissie en het IMF (de troika) overal opgelegd. De kritiek op dit beleid is dat het de ongelijkheid en de armoede verhoogt en ook op de lange termijn geen oplossing biedt, omdat de staatschulden alleen maar toene-

men als gevolg van de dalende koopkracht en de overdracht van publiek geld naar de privésector. Bent u het eens met die kritiek?

“Ja. We moeten breken met de politiek van vermarkting, privatisering en deregulering. Het is een verkeerde gedachte dat Europa door verlaging van de lonen en de sociale zekerheid met Azië kan concurreren. Dan kom je terecht in een *race to the bottom* die je niet eens kan winnen, zelfs niet als je accepteert dat een hele groep mensen onder het sociale minimum terecht komt.

De kracht van Europa ligt in het feit dat we hier investeren in scholing en ontwikkeling van mensen. Behalve moreel verwerpelijk, is de huidige bezuinigingspolitiek ook economisch kortzichtig. Met alleen economische en financiële maatregelen komen we er niet. Er is een fundamentele discussie nodig over de betekenis van het publieke domein in onze samenleving. De laatste jaren is die almaar kleiner geworden. De balans tussen privaat en publiek is naar één kant doorgeschoten.”

Wat betekent dit voor de verzorgingsstaat? Twee jaar geleden zei de voorzitter van de Europese Bank dat het sociale Europa dood is.

“We moeten in Europa vasthouden aan de verworvenheid van een brede verzorgingsstaat, die staat voor toegankelijk en kwalitatief hoogwaardig onderwijs voor burgers in alle fasen van hun leven, voor de eerlijke verdeling van werk en voor een ruimhartige sociale zekerheid voor wie niet werken kan of voor wie er geen werk is. Daarbij moet wel rekening worden gehouden met belangrijke maatschappelijke veranderingen op de arbeidsmarkt. We werken niet meer zoals vroeger. Op dit moment werkt al ruim dertig procent van alle werknemers in een flexibele arbeidsrelatie. Voor een derde van de werknemers is de toegang tot de sociale zekerheid in meerdere of mindere mate geblokkeerd. Dat is vooral problematisch voor groepen die langdurig van flexwerk afhankelijk zijn. Daar neemt de bestaansonzekerheid toe en ontbreekt perspectief. Dat moeten we veranderen. De verzorgingsstaat moet anders, maar niet minder.”

Moeten we daarbij vasthouden aan de georganiseerde solidariteit van de collectieve arrangementen of een andere weg inslaan?

“Het gaat om een balans tussen individuele en collectieve regelingen. Wat mij betreft moeten we bijvoorbeeld werkloosheidsverzekeringen niet langer aan

een vaste relatie met een werkgever koppelen, maar individualiseren. Dan behoud je je verzekering ook als je van werkgever verandert en is hij ook beschikbaar voor mensen die nu buiten collectieve afspraken en cao's vallen, zoals zzp'ers en flexwerkers. Maar die regelingen moeten wel voor iedereen beschikbaar zijn. De collectieve bodem moet blijven.”

Sinds het omstreden stuk Vrijheid Eerlijk Delen uit 2005 debatteert GroenLinks over de vraag welke maatregelen nodig zijn om de balans tussen vrijheid en zekerheid op de arbeidsmarkt te regelen. Destijds vielen velen over voorgestelde maatregelen als de verkorting van de ww en de versoepeling van het ontslagrecht. Slaat GroenLinks nu een andere weg in?

“Dat lijkt me niet aan de orde. Achtien van de twintig voorstellen uit dat stuk waren overigens voor iedereen zonder meer acceptabel. Zo omstreden was het dus niet. Bovendien was de economische en maatschappelijke situatie destijds een heel andere dan nu. Die tijd komt ook niet meer terug. Het lijkt me niet zinvol jezelf als politieke partij te definiëren ten opzichte van het verleden. Het is niet interessant om de vorige oorlog te winnen, het is interessant om een progressief links antwoord te formuleren op de huidige praktijk. Daarom ben ik ook overal op bezoek gegaan. Op dit moment lijken me versoepeling van het ontslagrecht en verkorting van de ww niet de goede reactie op de huidige situatie. Het probleem is, dat links wel kan constateren dat het huidige model failliet is, maar dat er daarmee nog geen alternatief voorhanden is.”

Toch zijn veel kiezers in verwarring over de politieke positie van de partij. Bevindt die zich nog links van de PvdA?

“De PvdA is niet de maatstaf, noch enige andere partij. Laten we nu eerst eens definiëren wat wijzelf onder links en onder groen verstaan. Wat mij betreft gaat 'links' over eerlijk delen, ook met mensen elders op de wereld en met toekomstige generaties. Dat moet natuurlijk concreter worden ingevuld en daar valt ook in het essay dat ik binnenkort presenteer, meer over te lezen. Volgend jaar bestaat GroenLinks 25 jaar. Dat lijkt me een goede gelegenheid om onze geschiedenis eens kritisch onder de loep te nemen. Want het is natuurlijk wel waar dat wij een groot deel van de kiezers niet bereiken, vooral degene die zich aan de onderkant van de arbeidsmarkt

eke domein”

bevinden. Het bestaan van de SP is zowel een gevolg daarvan als ook een oorzaak. De achterban van de SP dringt die partij meer de collectivistische kant op, terwijl wij, met een hoger opgeleide achterban, wat meer naar de kansen voor het individu kijken. Maar dat betekent niet dat we daarvoor meer aan de kant van D66 staan. Ik vind echt dat we onze positie niet moeten bepalen aan de hand van andere partijen. Wij hebben ons eigen verhaal.”

Zowel aan de onderkant van de arbeidsmarkt als onder hoogopgeleiden zijn er steeds meer mensen die zich in een preciaire situatie bevinden. Hun bestaan is structureel onzeker. In Portugal heb je al een beweging die zichzelf Los Precarios noemt. Zou de term precariteit deze verschillende groepen kunnen verenigen in een nieuwe politieke beweging?

“Wat ik de laatste weken heb vastgesteld tijdens mijn bezoek aan al die verschillende groepen, is dat de precariteit veel breder is dan alleen materiele bestaansonzekerheid. Mensen organiseren zich niet alleen omdat dat financieel nodig is, maar ook omdat ze beter voedsel willen, groene energie en omdat ze zichzelf willen ontwikkelen. Het is niet per se een politieke beweging, maar men is ook niet afkerig van politiek. Waar ik kwam, was men vooral enthousiast dat er eens een politicus op bezoek kwam. De meeste groepen hebben ook duidelijke politieke eisen als het gaat om hun eigen terrein. Ze zijn vaak actief geworden omdat ze zich door de politiek juist in de steek gelaten voelen. De overheid laat het erbij zitten, en daarom beginnen ze zelf maar met bijvoorbeeld het produceren van duurzame energie. Er is een grote diversiteit aan groepen, maar die komen elkaar ook wel tegen. Bijvoorbeeld in een broodfonds, waar mensen zich in een beperkte groep verzekeren tegen ziekte en arbeidsongeschiktheid. Daar vind je zowel mensen voor wie dat echt financiële noodzaak is, als mensen die uit idealisme meedoen. Over de hele linie heb je het meestal wel over goed opgeleide mensen, in die zin is er geen sprake van een brede volksbeweging. Maar die bovenlaag is wel groot en bovendien zeer divers. Politici zouden zich door deze mensen moeten laten inspireren om nieuwe ideeën op te doen. Ik doe dat in elk geval wel.”

Dit soort initiatieven passen natuurlijk goed bij een partij als GroenLinks, die een libertair-anarchistische inslag heeft. De echte onder-

foto: Bob Bronshoff

kant van de arbeidsmarkt, die ongeschoold is, tref je hier minder aan. Een voorstel dat zowel bij de arme kant als bij de welgestelden die geïnteresseerd zijn in een kwalitatief beter bestaan voor iedereen, in goede aarde zou kunnen vallen, staat elders in deze Helling. Het gaat om de invoering van een sociaal maximum, als tegenhanger van het sociaal minimum. Omdat meer geld op een bepaald niveau niet meer gelukkiger maakt, zou het moreel onverantwoord zijn om dit geld te onttrekken aan de gemeenschap, die er het welzijn van velen wel mee kan verhogen. Wat denkt u daarvan?

“Wat mij betreft moet je daar zeker over kunnen praten. Ik heb veel sympathie voor zulke voorstellen. In de jaren zeventig en tachtig werd er bij links heftig gedebatteerd over de vraag over een inkomensongelijkheid van 1 op 4 of juist van 1 op 5 acceptabel was. De verschillen zijn nu vele malen groter, maar het debat is weg. Ik betreur het dat links niet meer over het verband tussen de top en de onderkant

van de samenleving discussieert. Ook de verbinding van het morele en het materiele argument spreekt me aan. Wat me stoort, is dat veel politici tegenwoordig vinden dat ze hierover geen standpunt hoeven innemen, omdat het gaat over topsalarissen in het particuliere domein. Door de privatisering is het publieke domein steeds kleiner geworden en politici – die daar overigens zelf mede verantwoordelijk voor zijn – houden zich vervolgens alleen in die kleinere publieke wereld op. Daarmee zijn we weer terug bij het begin van ons gesprek: de noodzaak om het publieke en het private beter in evenwicht te brengen. De politiek moet zich zeker niet beperken tot het publieke domein, maar een visie ontwikkelen voor de samenleving als geheel. En dat trek ik mezelf ook aan.”

=

Een duurzame

De welvaartstaat is niet langer betaalbaar, wordt alom betoogd. Niet in Nederland en niet in Europa als geheel. Er moet gesneden worden in de sociale voorzieningen om de economie te redden. Maar het kan anders.

Het debat over het Europese sociale model staat op scherp. Onder het mom van financiële soliditeit, het belang van afspraken onder het Stabiliteits- en GroeiPact, en het 'vertrouwen van de financiële markten' wordt de voortdurende financieel-economische crisis gebruikt om een beleid van budgettaire versobering (*austerity*) door te zetten. Zeker in de landen in de Europese periferie die onder toezicht van de zogenaamde troïka (ECB, Europese Commissie, en IMF) staan, is daarmee aanmerkelijke druk ontstaan op voorzieningen voor de ouderdom, werkloosheid, en zorg. En dat terwijl de werkloosheid tot historische proporties is opgelopen.

Versobering

Deze acute druk op de welvaartsstaat komt bovenop een al langer lopend debat over de mate waarin het relatief hoge niveau van sociale voorzieningen in de continentaal Europese landen houdbaar is in een mondiaal geïntegreerde economie. Internationale concurrentie en mobiliteit van kapitaal zou het heffen van belastingen op arbeid en kapitaal belemmeren, en daarmee de sociale voorzieningen die gefinancierd worden door die belastingen onder druk zetten. Als gevolg van deze logica achter de 'externe druk' wordt de discussie over hervorming van de welvaartsstaat *geframed* als een vraagstuk van versobering. Naast deze 'externe druk' is er ook een discussie gaande over interne factoren: zijn de traditionele arrangementen van de welvaartsstaat verenigbaar met structurele veranderingen in de samenleving en arbeidsmarkt. Daarbij valt te denken aan vergrijzing, toenemende participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt, en het stijgende gebruik van flexibele arbeidscontracten en zelfstandigen-zonder-personeel (zzp'ers). Ook deze discussie wordt soms *geframed* als een kwestie van betaalbaarheid: 'we kunnen de AOW-uitkeringen voor die groeiende groep ouderen niet betalen.' In deze discussie zou het echter over veel meer moeten gaan, over de visie over politieke partijen op de samenleving. Op

welke uitgangspunten baseren politici hun hervormingsvoorstellen. Wat is hun visie op de rol van het gezin, op gender-gelijkheid, etc. In deze bijdrage zullen de contouren geschetst worden van een welvaartsstaat gebaseerd op groene uitgangspunten, wat ik de Duurzame WelvaartsStaat (DWS) zou willen dopen.

Een zinvolle discussie over een DWS kan echter pas gevoerd worden als duidelijk is welke externe druk wordt uitgeoefend op de welvaartsstaat. Ik zal daarom allereerst de vraag beantwoorden of versobering onvermijdelijk is in een mondiaal geïntegreerde economie. Om alvast een tipje van de sluier op te lichten: het antwoord is een volmondig 'nee.' Mondiale economische integratie hoeft niet tot versobering te leiden, net zoals een uitgebreide welvaartsstaat geen negatieve groei- en werkgelegenheidseffecten hoeft te hebben. Vervolgens ga ik in op de discussie over de aansluiting van de huidige sociale voorzieningen op een veranderende samenleving en arbeidsmarkt, en welke uitgangspunten aan hervorming ten grondslag zouden moeten. Daarbij bouw ik voort op de discussie die de afgelopen zomer binnen GroenLinks gevoerd is. Tenslotte doe ik een oproep aan Bram van Ojik om een concrete agenda voor een DWS uit te zetten, gebaseerd op de groene uitgangspunten 'ruimte voor individuele diversiteit' en 'ontspannen samenleven.'

Dwangbuis

De economische logica achter de externe druk is redelijk eenvoudig uit te leggen, en op het eerste gezicht overtuigend. Sociale voorzieningen worden gefinancierd uit belastinginkomsten, en dus leidt een uitgebreide welvaartsstaat tot relatief hoge belastingen. In een wereld met vrij handelsverkeer en grote kapitaalmobiliteit, wordt het dan aantrekkelijk om goedkopere producten uit landen met een lagere belastingdruk op productiefactoren te importeren en productie te verplaatsen naar die landen. Daarmee ontstaat een onhoudbare situatie voor de welvaartsstaat: of het voorzieningenniveau moet omlaag vanwege tekortschietende belastinginkomsten; of het land moet zich terugtrekken uit de mondiale economie. De journalist Thomas Friedman heeft dit wel de gouden dwangbuis van globalisering genoemd: willen we de vruchten plukken van mondiale economische integratie, dan zullen de beleidsopties voor de overheid sterk verminderd worden. De werkelijkheid ligt echter genuanceerder, zoals professor Brian Burgoon in zijn inaugurele rede aan de Universiteit van Amsterdam eerder dit jaar gedetailleerd uiteen zette.

Allereerst kan opgemerkt worden dat de publieke uitgaven aan sociale voorzieningen in de geïndustrialiseerde landen sinds de jaren tachtig – een periode van verregaande mondiale economische integratie – redelijk stabiel zijn. Voor de OESO landen lagen sociale uitgaven in 1980 op 15,5 procent van het bruto binnenlands product en in 2005 op 19,7%. Hieraan liggen diverse oorzaken ten grondslag, maar er lijkt in ieder geval geen uitgebreide versobering van de welvaartsstaat plaats te vinden. Als we specifiek kijken naar het verband tussen openheid voor handel en sociale uitgaven kunnen we zelfs een positieve correlatie vinden (Burgoon 2013). De reden hiervoor moet gezocht worden in de politiek, die functioneert als intermediaire variabele. Het is een politieke keuze om te versoberen of burgers juist voortdurende bescherming te bieden in een mondiale economie.

Hieraan gerelateerd is de vraag of deze keuze niet voorbestemd is vanwege de negatieve economische gevolgen. Met andere woorden: leidt een hoog niveau van sociale voorzieningen niet tot lagere economische groei en hogere werkloosheid? Ook hier geven de feiten geen eenduidig antwoord. Verschillende sociaaleconomische modellen kunnen tot vergelijkbare economische uitkomsten leiden. Hall & Soskice (2001: tabel 1.1) bekeken de periode 1985 – 1997 en berekenen dat inkomen per hoofd van de bevolking en werkloosheid in de Angelsaksische landen (Liberale Markteconomieën in de typologie van Hall & Soskice) en de continentaal Europese landen plus Japan (Gecoördineerde Markteconomieën) dicht bij elkaar liggen. De uitgebreide welvaartsstaten van continentaal Europa kunnen dus uitstekend meekomen in de internationale economische concurrentie.

Maar maakt de voortdurende crisis in de Europese Monetaire Unie versobering op dit moment dan niet alsnog noodzakelijk? Zijn de publieke financiën in de continentaal Europese landen, met name in de Europese periferie, niet uit de hand gelopen door royale sociale voorzieningen? Geenszins. Mark Blyth maakt in zijn recent verschenen boek *Austerity: the history of a dangerous idea* op magistrale wijze gehakt van dit idee. De werkelijke oorzaak van de crisis in Europa was de implosie van de financiële sector. De structurele uitgangspositie van de overheidsfinanciën in Ierland, Portugal, Spanje en Cyprus was niet problematisch, Griekenland is de treurige uitzondering. Pas toen de banken omvielen kwam de overheid in financiële problemen. Het idee dat de Europese crisis er een van overheidsschulden (en dus te hoge

welvaartsstaat

overheidsuitgaven) is, leidt enkel de aandacht af van de werkelijke oorzaak en heeft als cynische gevolg dat de kosten van het redden van de banken worden verhaald op de ontvangers van sociale zekerheid – juist nu sociale voorzieningen hard nodig zijn in de recessie. Beter had men de automatische stabilisatoren hun werk laten doen, desnoods gesteund vanuit de Europese Unie, en de kapitaalverschaffers van de banken harder aangepakt.

Verandering

De conclusie moet zijn dat de externe druk niet onvermijdelijk tot versobering van sociale voorzieningen hoeft te leiden. Er zijn wel veranderingen in de samenleving die wel vragen om een hervorming van de Europese welvaartsstaten. Ik noem er hier drie: vergrijzing, veranderende man-vrouw verhouding (*genderpatronen*), en flexibilisering van arbeidscontracten (zie ook Hemerijck 2013). De vergrijzing is het gevolg van een toename van de levensduur en afname van het aantal kinderen. Ook zal de toename van het aantal ouderen leiden tot een verdere toename van de vraag naar zorg. De tweede maatschappelijke verandering betreft de positieve (maar nog lang niet volledige) tendens richting gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Sinds de jaren zeventig is de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen sterk toegenomen (van ongeveer dertig procent in 1970 tot ongeveer zeventig procent in 2010). Hiermee is een nieuw terrein voor zelfontplooiing veroverd, en dat is goed. Tegelijkertijd betekent dit dat de verdeling van zorgtaken in het gezin opnieuw onderhandeld moet worden. De laatste maatschappelijke verandering betreft flexibilisering op de arbeidsmarkt. Al sinds midden jaren tachtig daalt het niveau van ontslagbescherming in de continentaal Europese landen (Hemerijck 2013). CBS cijfers laten sinds de eeuwwisseling een forse groei van het aantal flexwerkers in Nederland zien, met name door het gebruik van tijdelijke contracten. (Terzijde: dit weersprekt het idee dat mensen eerder op een contract voor onbepaalde tijd aangenomen zouden worden als het minder moeilijk zou zijn ze later te ontslaan). Als gevolg van flexibilisering wisselen mensen dus vaker van baan.

Groene welvaart

Hervormingen van sociale voorzieningen als antwoord op deze maatschappelijke veranderingen, bieden ook de gelegenheid de welvaartsstaat te baseren op groene uitgangspunten. De belangrijkste traditionele sociale voorzieningen zijn het resultaat van compromissen tussen de klassieke politieke families

(sociaaldemocraten, christendemocraten en liberalen), gesloten voordat de groenen een politieke kracht werden. Het ligt daarom voor de hand de huidige welvaartsstaat kritisch te bekijken vanuit de groene politieke traditie. Hervormingen zouden moeten leiden tot een Duurzame Welvaartsstaat (DWS) die niet alleen sociale voorzieningen op peil houdt, maar ook rekening houdt met de duurzaamheid van economische ontwikkelingen.

Vanuit de groene politieke traditie zijn twee belangrijke uitgangspunten te formuleren: ruimte voor individuele diversiteit en ontspannen samenleven. Het eerste uitgangspunt betekent in deze context ruimte bieden aan een diversiteit aan leefstijlen (bijvoorbeeld in een arbeidsrelatie, als vrijwilliger of als mantelzorger) en gezinsvormen. Hiertoe streven groenen traditioneel naar *empowerment* van het individu ten opzichte van werkgever, overheid en collectieve arrangementen. Het tweede uitgangspunt benadrukt dat het maximaliseren van inkomen en materiële consumptie niet zaligmakend is, en arbeid niet de enige manier is om bij te dragen aan de samenleving. De geïndustrialiseerde landen zijn ver op de curve van afnemende meeropbrengsten van inkomen. Niet alleen vermindert de milieudruk van onze consumptie allicht als meer tijd besteedt wordt aan cultuur en ontspanning en het doorbrengen van tijd met vrienden en familie, we worden er misschien zelfs gelukkig van (suggereren Dunn & Norton 2013). Deze twee uitgangspunten voor een groene hervorming van de welvaartsstaat vullen elkaar aan en versterken elkaar. Ze kunnen de basis vormen van een coherent sociaal model: de Duurzame Welvaartsstaat. Daarmee voldoen ze aan de kernvoorwaarde voor een succesvol sociaal model van Hall & Soskice: institutionele complementariteit.

Autonomie

Op het eerste gezicht lijken hervormingen gebaseerd op deze uitgangspunten goed verenigbaar met de daadwerkelijke veranderingen in de samenleving. Bij ontspannen samenleven hoort bijvoorbeeld het aansturen op een kortere werkweek (arbeidstijdverkorting). Dat maakt het makkelijker om in gezinnen zorgtaken beter te verdelen en om mantelzorg te leveren aan ouderen. Een kortere werkweek kan het ook makkelijker maken om langer door te werken om de vergrijzing op te vangen. Goede kinderopvang- en zorgvoorzieningen bieden degenen die zorgtaken hebben of zorg nodig hebben om te participeren in de samenleving betere mogelijkheden om (vrijwilligers)werk te doen of onderwijs te

volgen en zichzelf zo te ontplooiën op andere terreinen dan als ouder of arbeider.

Ruimte voor individuele diversiteit betekent dat mensen meer autonomie krijgen wat betreft dienstverbanden op de arbeidsmarkt (van 'traditioneel' vast contract tot zzp'er). Uitkeringen worden niet enkel op arbeid gebaseerd: als mensen een andere invulling geven aan hun bijdrage aan de maatschappij (bijvoorbeeld met vrijwilligerswerk) worden ze niet de arbeidsmarkt op gedwongen. Zo creëer je diversiteit. Door werknemers meer zeggenschap te geven over hun tijd met een wettelijk recht op flexwerken kan maatwerk geleverd worden. *Empowerment* ten opzichte van machtsblokken als de staat en het bedrijfsleven kan betekenen dat werknemers vaker zelf kunnen beschikken over sociale voorzieningen. Een verandering van baan zou niet meteen een overstap van het ene collectieve arrangement naar het andere hoeven te betekenen, als de pensioenrekeningen gekoppeld worden aan individuen in plaats van aan werkgevers. Dat maakt het makkelijker voor werknemers om te kiezen voor een andere baan.

Dit zijn slechts enkele voorbeelden van concrete hervormingen die passen binnen een DWS. Het zijn geen uitsluitend utopische groene antwoorden. Juist nu de jeugdwerkloosheid snel oploopt als gevolg van de crisis kan arbeidstijdverkorting de mogelijkheid bieden voor jongeren om werkervaring op te doen en zo een permanente kras op de arbeidsmarkt te voorkomen. Ik roep Bram van Ojik daarom op, wanneer hij zijn conclusies trekt uit het sociale zekerheidsdebat binnen GroenLinks, deze uitgangspunten in het achterhoofd te houden en een concrete agenda voor hervormingen in de richting van een Duurzame Welvaartsstaat voor te stellen.

=

Literatuur

- M. Blyth, *Austerity: the history of a dangerous idea*, Oxford University Press 2013.
- B. Burgoon, *Political Economy of re-embedding liberalism*, oratie Universiteit van Amsterdam, 6 juni 2013.
- E. Dunn & M. Norton, *Happy money: the science of smarter spending*, Oneworld 2013.
- P.A. Hall & D. Soskice, *Varieties of Capitalism: the institutional foundations of comparative advantage*, Oxford University Press 2001.
- A. Hemerijck, *Changing welfare states*, Oxford University Press 2013.

Droom

Op de werkvloer wordt geworsteld met thema's als ongelijkheid, goed werkgeverschap en de beperkte politieke ruimte voor arbeidsmarktbeleid. De linkse droom van het goede leven vraagt om duidelijke voorstellen voor praktische politiek.

De droom van een solidaire samenleving, waarin iedereen meedoet en mensen arbeid en zorg ontspannen kunnen combineren, vraagt om een politiek van de menselijke maat, die aansluit bij de werkevaringen van mensen en de beleving van de arbeidsmarkt. Maar het vraagt ook om een concrete invulling op tal van terreinen.

Gelijk loon voor gelijk werk

De aandacht voor de onderkant van de arbeidsmarkt is de laatste tijd toegenomen in GroenLinks. Fractievoorzitter Bram van Ojik bracht deze zomer werkbezoeken aan allochtone postsorteerders in Amsterdam en buitenlandse werkers in de Eemshaven. Die voorbeelden kunnen gemakkelijk worden aangevuld met Hongaren in de zorg, Polen in de bouw en de vleesindustrie enzovoort. De positie van werknemers aan de onderkant is vaak precair. Ze worden nogal eens uitgebuit door 'uitzendbureaus' met nauwe banden met hun huisbaas. Ben je één keer te kritisch als werknemer, of overweeg je lidmaatschap van een vakbond, dan kom je bij het uitzendbureau en de verhuurder op de lijst van de *one way tickets en no return* (want werkgevers wisselen onderling gegevens uit). Dit zet de onderlinge solidariteit van werknemers oneigenlijk onder druk.

Minister Ascher heeft dit fenomeen onlangs in *de Volkskrant* aan de orde gesteld (17.8.2013), waarop GroenLinks Europarlementariër Marije Cornelissen liet weten dat Ascher de bal teveel bij de Europese politiek neerlegt. Hij kan zelf immers ingrijpen op de arbeidsmarkt. (*de Volkskrant* 20.8.2013) Ascher beantwoordt deze kritiek met het voorstel een soort pasje voor werknemers in te voeren. Maar Cornelisse stelt terecht dat het probleem niet in de registratie van werknemers zit, maar in de handhaving van al bestaande maatregelen. Je zou bijvoorbeeld moeten controleren of mensen niet meer uren per week maken dan is toegestaan voor het minimumloon dat ze betaalt krijgen (en soms ook niet betaalt krijgen).

Het FNV motto 'gelijk loon voor gelijk werk' is onder grote druk komen te staan als gevolg van de Europese dienstenrichtlijn (Bolkestein), die bepaalt dat iedereen (bijv. uitzendbureaus en zzp'ers) zijn diensten in elk EU land mag aanbieden. De lokale werknemer en de dienstverlener van elders zijn daardoor elkaars concurrenten geworden. Nederland voldoet hierdoor niet langer aan de verdragen van de ILO, de internationale arbeidsorganisatie

van de Verenigde Naties, die ze zelf heeft ondertekend. We hebben hier te maken met een onwenselijk neveneffect van de vrije Europese markt, dat de in de samenleving geaccepteerde standaard ondermijnt.

Grappig genoeg verdedigen werkgevers deze situatie met hetzelfde argument dat ze gebruiken voor de wanstaltige inkomens van topmanagers en voor hun bonussen: 'Ik kan niet anders, ik word gedwongen door de markt, anders kan ik mijn bedrijf niet goed meer runnen en verlies ik mijn positie op de markt'.

Maar is dat zo en is het wenselijk? Als Philips, Hoekloos (nu: LINDE), DSM en andere ondernemingen zo hadden gedacht in de dertiger jaren, dan hadden ze destijds hun programma's voor hun werknemers niet kunnen opzetten (eigen sociale-, huisvestings- en werkgelegenheidsprogramma's), en dan hadden vakbonden nooit zoveel veranderingen teweeg kunnen brengen. Juist in heel slechte tijden kwam het inzicht dat kinderarbeid niet geaccepteerd kon worden; juist in slechte tijden keken politiek, vakbonden en werkgevers in hun hart en vroegen ze zich af welk mensbeeld ze voorstonden. Natuurlijk, dat ging niet zonder strijd. Het vergroten van het bestedingspatroon van de arbeider werkte positief, want de afzetmarkt werd groter. Maar vandaag is de betrokkenheid van werkgevers en de invulling van goed werkgeverschap nauwelijks onderwerp van gesprek.

Werkgeverschap

De afstand tussen de betrokken partijen, de financiële investeerders en de arbeidsuitvoerders (de werkvloer), is groter dan ooit. Door de digitale geldbeheersing is er sprake van een afstandelijk spel, waarvan de spelers de gevolgen niet hoeven te zien of te verdragen. Er zijn werkgevers die met droge ogen hun personeel vertellen dat ze hun loonontwikkeling op de nullijn moeten houden of in ieder geval laag, en die tegelijkertijd, nog los van wat het eigen management zichzelf wel gunt, het gesprek met hun financiers niet aandurven over de steeds hogere eisen wat betreft het winstpercentage. De beurs en de aandeelhouders hebben een niet aflatende honger naar groei.

De druk op ontslagbescherming door VNO/NCW vanuit een Angelsaksisch denken over vrije markten, leidt, aldus arbeidseconoom Ronald Dekker, nergens tot een flexibelere arbeidsmarkt, eerder tot werkende armen. In het Nederlandse

en daad

bedrijfsleven is er geen werkgever die hierom vraagt. (zie recent advies over verbreding cao-draagvlak SER).

De invulling van het werkgeverschap wordt dus voornamelijk bepaald door diegenen die het bedrijfsleven financieren, maar dit zijn niet de gesprekspartners van de politiek, de werknemers en vakbonden, en zelfs niet van de leidinggevende in een bedrijf.

Politieke speelruimte

Wat als economische groei niet meer reëel is? Wat als ook de economie en de bedrijfsvoering van multinationals en hun verdienmodel aan verandering toe is? Het 'vergroenen' van de economie en het minder belasten van arbeid is een goede stap, maar durft GroenLinks ook na te denken over een ander economisch model om de droom van de ontspannen samenleving te creëren? Durft GroenLinks antwoord te geven op de vragen die daarbij horen, zoals: welke offers en veranderingen vergt dit en wie kan dit stimuleren? Wat wordt de positie van arbeid? Welke rol is er weggelegd voor de politiek? En wie zijn de noodzakelijke gesprekspartners?

Natuurlijk, het begint met idealen, en de politiek moet haar inspirerende rol weer oppakken. Maar welke speelruimte is er nog voor de politiek? De macht van multinationals in de samenleving is ongetoond. De ILO maakt zich zorgen over de wijze waarop financiële partijen digitaal geld onttrekken aan de samenleving, waardoor de slagkracht van overheden en daarmee de politiek steeds beperkter is geworden.

Hoe geef je in die situatie vorm aan idealen in en buiten de politiek?

Door de beperkte macht van de politiek zie je dat veel individuen en groepen zich van de politiek afkeren en naar alternatieven zoeken. Maar de speelruimte daarvoor is beperkt, helemaal als je geen *whizzkid* bent of een loterij wint. Toch willen veel mensen dat de samenleving verandert, en dat is in de geschiedenis altijd een belangrijke kracht geweest.

Mijn droom zou zijn dat ondernemen veel meer maatschappelijk ondernemen wordt, zodat ondernemen een meerwaarde heeft voor de samenleving. De politiek dient hiervoor de randvoorwaarden te creëren.

Zwitserland maakte een mooie stap als het gaat om het limiteren van de topinkomens. Waarom stelt Nederland bijvoorbeeld geen vestigingseisen aan

bedrijven? Ik weet er wel een paar: schoon produceren, lokale meerwaarde voor de bevolking en de arbeidsmarkt, maatschappelijke meerwaarde. Wellicht zijn er meer te bedenken, en voor bedrijven die aan deze eisen voldoen mag er dan wat mij betreft wel een gunstig belastingtarief gelden. Goed gedrag mag worden beloond. In plaats van de vraag te stellen (zoals nu gebeurt) of een traditioneel bedrijf als Corus wel of niet in Nederland mag blijven en of postbusmaatschappijen geweerd moeten worden en meer belasting moeten betalen, zou de vraag moeten zijn: hoe draagt een bedrijf iets bij aan de Nederlandse maatschappij en arbeidsmarkt?

Nederland lijkt vast te zitten in een reactieve spiraal, in plaats van offensief op te treden. Ondanks initiatieven als een landelijk innovatie platform (wat heeft het gekost en opgeleverd?), het stimuleren van bedrijven door subsidies (al dan niet voor innovatieprojecten) en door belastingvoordelen, zie je dat dit beleid eigenlijk niet of nauwelijks een bijdrage levert aan het verbeteren van de economie en de arbeidsmarktpositie van Nederland. Het beleid is input gericht (wat stoppen we erin: 600 miljoen), maar let onvoldoende op de output (het resultaat en de kwaliteit daarvan). Op dezelfde manier zijn werkgevers geheel gericht op kosten en niet op baten en mogelijkheden. De BV Nederland praat er wel over, maar weet in de praktijk niet de omslag te maken naar een beleid van vernieuwen, innoveren, investeren en verbeteren.

Ter verdediging verwijst men naar de crisis. Het bedrijfsleven en de overheid zijn volledig in de ban van kostenbesparingen en bezuinigingen (zie de massale uittocht van zogenaamd te dure oudere krachten) en daardoor input gericht. Zowel de beroemde drie procent van de EU als de vaste winstmarge in het bedrijfsleven gaan ten koste van arbeid. De overheid en de politiek zitten in dezelfde bekneldende denkbeelden en werkwijze vast. Rutte streelt en slaat met dezelfde hand. U moet meer uitgeven, dat is goed voor de economie, is zijn devies. Dat zegt hij tegen dezelfde mensen die het risico lopen te worden ontslagen met steeds minder sociale rugdekking door zijn economische beleid. Is het gek dat zij hun spaargeld vasthouden?

Ander beleid

Een resultaat en naar buiten gericht beleid

is wel degelijk mogelijk. Als we in staat zijn milieueisen te stellen aan bedrijven, waarom zouden we dan geen andere maatschappelijk eisen durven stellen? In de Verenigde Staten, het land van de vrije markt, kun je bijvoorbeeld geen overheidsopdracht krijgen wanneer je niet eerst een *gender*- en etniciteit beleid hebt opgesteld en toepast.

In België vind ik de maaltijd- en dienstenvouchers een geweldig positief voorbeeld. Iedere werknemer kan per gewerkte dag een belastingvrije voucher krijgen, die vrij kunnen worden besteed in een restaurant of supermarkt, of bij diensten door schoonmaak, strijk- of washulp in te huren. Het faciliteert werk dat nu vaak zwart gebeurt en het belooft arbeid, maar het jaagt vooral de lokale markt aan.

Zo ook de gegarandeerde afname van energie bij de start van het zonnecollector project in Duitsland, ingezet door de SPD maar breed gedragen, waardoor Duitsland nu haar energie voor 25 procent uit zonne-energie haalt en een nieuwe markt creëerde.

Als GroenLinks ecologisch en menselijk beleid wil, dan moet het ook praktische stappen bedenken om daar te komen, en dan moeten we vrij na denken over de mogelijkheden. In plaats van ons ouderwets afzetten tegen opgebouwde rechten zouden we meer naar nieuwe mogelijkheden moeten zoeken.

Beloon bedrijven die ouderen een rol blijven geven in hun bedrijfsvoering, die goede CAO's afsluiten met concrete afspraken over levenslang leren, geef zzp'ers een volwaardige positie pak ketenverantwoordelijkheid op ten opzichte van toeleveranciers en uitvoerders van diensten. Ontwikkel een proactief beleid voor nieuwe bedrijvigheid en verander de positie van financiers.

Dit soort zaken, vertaald in praktische voorstellen, spreken kiezers aan en geeft GroenLinks een realistische uitstraling. De droom van de solidaire samenleving zal pas begrepen worden als ze in daden vertaald wordt. Het wordt tijd dat GroenLinks een partijbrede conferentie organiseert om aan die droom handen en voeten te geven.

=

solidair links

Juist in crisistijd staat een brede verzorgingsstaat garant voor georganiseerde solidariteit. Een groene en linkse partij doet er goed aan daar werk van te maken. GroenLinks moet daarom af van de focus op libertaire keuzevrijheid. Dan komt linkse samenwerking weer in het vizier.

De laatste jaren sloeg de GroenLinkse pendule vooral door naar een libertaire focus op het individu. De huidige situatie op de arbeidsmarkt geeft er alle aanleiding toe om deze terug te laten slaan richting georganiseerde solidariteit. Dat zou ook voor de linkse samenwerking een hoopvol teken zijn.

De huidige economische crisis en het failliet van het neoliberalisme daagt links over de hele linie uit om met nieuwe concrete voorstellen te komen voor een socialere samenleving waarin de welvaart eerlijker wordt verdeeld. De dominantie van rechts die zo kenmerkend was voor het beleid van de afgelopen drie decennia is in intellectueel opzicht hard onderuit gegaan. Het idee dat de markt als ordeningsprincipe superieur zou zijn aan alle modellen heeft in de financiële crisis zoveel averij opgelopen dat het voor de komende decennia niet meer als richtsnoer kan gelden.

Dat ontslaat links echter niet van de plicht om met alternatieve plannen te komen voor het huidige failliete beleid. De afgelopen tijd is daar dan ook verhoogde activiteit te bespeuren. De Wiarda Beckmanstichting, het Wetenschappelijk Bureau van de PvdA, publiceerde begin dit jaar haar manifest *Van Waarde* dat bestaanszekerheid tot speerpunt van sociaaleconomisch beleid werd verklaard en daarmee op cruciale terreinen afstand nam van het huidige regeerbeleid.

Zeggenschap

De afgelopen maanden discussieerden wij in de SP over de democratisering van de economie en samenleving. Centraal stond daarbij voor ons de noodzaak politiek en maatschappelijk de grip op onze economie te herpakken. Uitgangspunt daarbij was dat met het naar de markt brengen van publieke taken concurrentie en financieel rendement belangrijker werden dan zekerheid en solidariteit. Al in ons beginselprogramma *Heel de Mens* in 1999 beschreven we de indrukwekkende opmars van het neoliberalisme. Die opmars is sindsdien steeds verder gegaan. Het maatschappelijke leven en de maatschappelijke ordening zijn steeds meer overgelaten aan de krachten van de vrije markt. De zeggenschap die verbonden is aan economische macht en particulier vermogen is almaar groter geworden en de zeggenschap van democratisch gekozen organen over de economie steeds kleiner. Het volledig vrijmaken van de financiële markten en de toegestane almacht van supranationale ondernemingen heeft de samenleving steeds machtelozer gemaakt en veel mensen steeds

kwetsbaarder. Eerlijke en gelijke rechten voor alle werknemers in Nederland is van groot belang. Het versterkt de duurzaamheid van onze economie en vergroot de sociale samenhang binnen onze maatschappij. Daarom is het zaak om met andere politieke partijen en bondgenoten in het maatschappelijk middenveld, zoals de vakbeweging, werk te maken van bindende cao's, de handhaving van het minimumloon, werkquota voor arbeidsgehandicapten en meer wettelijke rechten voor zzp'ers bij ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en ontslag. In die zijn er duidelijke parallellen in het denken van onze beide partijen.

Neoliberaal

Het gaat daarbij ten principale om politieke keuzes. Een uitgebreide verzorgingsstaat hoeft niet onbetaalbaar te zijn, noch economisch inefficiënt. De Nederlandse uitgaven voor de verzorgingsstaat zijn in mondiaal perspectief weliswaar ver boven gemiddeld, maar in Europees perspectief zijn ze niet buitensporig groot. Landen als Denemarken, Zweden, Finland, maar ook Duitsland geven meer uit dan Nederland. Deze landen laten ook zien dat een uitgebreide verzorgingsstaat een stabiel economisch klimaat niet in de weg hoeven te staan.

Daarbij komt dat uit onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau blijkt dat de verzorgingsstaat breed draagvlak in onze samenleving kan rekenen. Het grootste gevaar voor onze verzorgingsstaat zijn politici die niet langer bereid zijn om de verzorgingsstaat als georganiseerde solidariteit te verdedigen. Daarom is het belangrijk dat ook GroenLinks blijft vasthouden aan de brede verzorgingsstaat. Niet om de boel maar te laten zoals hij was, maar om solidariteit te willen organiseren en burgers van daaruit in staat de stellen zichzelf te ontplooiën.

Het zijn juist deze uitgangspunten die sinds de opkomst van het neoliberalisme in de jaren tachtig van de vorige eeuw onder druk zijn komen te staan. In naam van het liberalisme en individuele ontplooiingsrechten, moest de overheid terug in haar hok, moesten burgers vooral goed voor zichzelf zorgen en waren zij die in de samenleving niet mee konden komen, daar allereerst zelf schuldig aan. Dit gedachtegoed dat oorspronkelijk uit de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk kwam overwaaien, veroverde ook Nederland en de Nederlandse politiek. Al midden jaren negentig constateerde toenmalig VVD-leider Frits Bolkestein dat iedereen in Den Haag liberaal was gewor-

den “behalve Jan Marijnissen van de SP.” Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat dit, zeker de laatste jaren, ook voor GroenLinks gold. Juist toen het neoliberale schip door de wal werd gekeerd, leek GroenLinks zich steeds meer van dit gedachtegoed te bedienen. De scheiding die voormalig GroenLinks-leider Halsema binnen links wilde maken tussen progressief en conservatief links was ongefundeerd en stond op gespannen voet op de gemeenschappelijke waarden die ik bij GroenLinks altijd heb herkend. De keuze voor D66 boven de SP als (gespreks)partner voor een ander Nederland, culminerend in de Kunduz-coalitie waarin toch vooral een rechtse visie op de toekomst van de verzorgingsstaat domineerde, deden de partij, voor zover ik dat als buitenstaander kan beoordelen, geen goed.

Het leven is meer dan werk, werk, werk: dat uitgangspunt delen onze partijen. In ons lijflied *Een mens is meer* van Karel Glastra van Loon zingen wij al: “Een mens is meer dan een consument. Een land is meer dan een BV.” De nadruk die gelegd wordt om allereerst flexwerkers en andere *outsiders* meer zekerheid te bieden in plaats van zekerheden van burgers met een vast contract af te nemen, is een insteek die op brede linkse instemming zou moeten kunnen rekenen. Het idee van een basisinkomen, zoals dat de laatste tijd door Bram van Ojik wordt geoperd (bijvoorbeeld in *Trouw* 11.7.2013), is in haar aanzet best het bediscussiëren waard, hoewel juist om de bezwaren die Van Ojik zelf aanvoert het nooit tot een SP-standpunt heeft gebracht.

Maar tegelijk geldt ook dat het op de uitwerking en de concretisering aankomt. Terecht stelt Van Ojik zich teweer tegen het huidige kabinet dat saneert en bezuinigt zonder de maatschappelijke effecten in ogenschouw te nemen. Maar dan geldt ook dat je politieke vrienden ook daarop moet uitkiezen: tegen sociale afbraak en een voor georganiseerde solidariteit. De laatste jaren waren niet de beste voor de linkse samenwerking in Nederland, maar mochten SP en GroenLinks zich maatschappelijk en in Tweede en Eerste Kamer in het verzet tegen het afbraakbeleid van dit kabinet kunnen vinden, zou dat een opmaat kunnen zijn om daar verandering in te brengen. De algemene beschouwingen in Tweede en Eerste Kamer komen eraan- die zullen een nadere indicatie geven in hoeverre SP en GroenLinks elkaar nader komen.

=

SNEL, SNELLER, SNELST!

ALLES MOET SNELLER, SNELLER, SNELLER. DE COLLIENORM, DE NORM VOOR HET VERPLAATSEN VAN KOEKJES, FLESSEN COLA, WC-PAPIER EN ALLE ANDERE PRODUCTEN WAARMEE DE SCHAPPEN VAN DE SUPERMARKT WORDEN GEVULD, VERDUBBELDE SINDS 2000. UITZENDKRACHTEN HEBBEN TE MAKEN MET EEN 110% OPJAAGNORM. WIE DE NORM HAALT KRIJGT EEN EXTRAATJE BOVENOP HET LAGE LOON, MAAR WIE EEN FOUTJE MAAKT OP VRIJDAGMIDDAG, IS 'M KWIJT.

{ DAG VAN DE
DISTRIBUTIE 2013 }
WWW.DISTRIBUTIEWERKERS.NL

VAKBOND VAN
DISTRIBUTIEWERKERS **FNV**

MINSTENS ZO GOED, STUKKEN GOEDKOPER?

ALBERT HEIJN EN JUMBO DOEN ER ALLES AAN OM DE LOONKOSTEN TE DRUKKEN, MEER DAN DE HELFT VAN DE DISTRIBUTIEWERKERS VAN ALBERT HEIJN IS UITZENDKRACHT- OF TIJDELIJKE KRACHT. 2/3 DAARVAN IS POOLS. ZE ZITTEN IN DE CARROUSEL VAN ONZEKERHEID: ZE KUNNEN IEDER MOMENT VAN DE DAG OP STRAAT GEZET WORDEN EN HEBBEN JARENLANG HET LAAGSTE LOON. EEN JAAR WERKEN, ENKELE MAANDEN ERUIT EN WEER TERUG VOOR HET LAAGSTE LOON. JUMBO ZEGT MET EEN STALEN GEZICHT: “WIJ ZIJN EEN GROOTHANDEL”. DE TOTALE OMZET KOMT VOOR BIJNA 2/3 UIT DE SUPERMARKT. WAAROM ZEGT JUMBO DAT DAN? OMDAT DE CAO VOOR GROOTHANDELS SLECHTER IS. DEZE GOEDKOPE TRUKJES RAKEN ALLE DISTRIBUTIEWERKERS. DE KLASSEKE STANDAARD VAN KWALITEIT, ZEKERHEID EN EEN GOEDE BELONING WORDT BEWUST ONDER DRUK GEZET.

De sluiting van een suikerfabriek in Groningen inspireerde de Noorderlicht Internationale Fotomanifestatie om onderzoek te doen naar de impact van globalisering aan de hand van één product: suiker.

Linkerpagina: portretten van Francesco Zizola uit 'The Last Beet of Sweetness' (Nederland) en 'Bitter Harvest' (Brazilië). De productie van suiker heeft zich verplaatst naar lage-lonen-landen.

Links: Amsterdams straatbeeld van James Whitlow Delano uit 'Looking back without Nostalgia': aan het begin van de 20e eeuw werd nog 5 kilo suiker per persoon per jaar geconsumeerd – nu is dat 35 kilo.

Hieronder: de suikerproductie, door Francesco Zizola (Brazilië) en Carl De Keyser ('Sugar Illustrated', Indonesië) die ook de lobby in beeld bracht: 'Guided by Sugar' (België).

De tentoonstelling in de oude suikerfabriek is nog te zien tot en met 13 oktober.
www.noorderlicht.com

The Sweet and Sour Story of Sugar

Robert en Edward Skidelsky

Hoeveel is genoeg? Geld en het verlangen naar een goed leven

De Bezige Bij 2013

Iedereen spreekt graag over 'het goede leven', maar wat is dat nu precies? Sinds de economische crisis houdt die vraag ons nog meer bezig dan voorheen. De Britse econoom en Keynes-biograaf en zijn zoon, de filosoof Edward Skidelsky, leggen uit waarom Keynes zich in 1930 vergiste toen hij voorspelde dat we binnen de eeuw in een land van melk en honing zouden leven. Volgens de Skidelsky's hebben we de morele dimensie van de economie uit het oog verloren. Daarom moeten we opnieuw bepalen wat in ons leven echt belangrijk is.

De auteurs gaan vervolgens op zoek naar wat ze 'basisgoederen' noemen: datgene waar niemand buiten kan. Natuurlijk is de opstelling van zo'n lijstje tot op zekere hoogte arbitrair, maar ze proberen het toch en ze leggen de lezer uit welke criteria ze daarbij hanteren. Wat is nou echt onmisbaar en wat is universeel bijvoorbeeld? Zo komen ze tot zeven ingrediënten voor het goede leven. Gezondheid, veiligheid, wederzijds respect, persoonlijkheid, vriendschap, harmonie met de natuur en ontspanning. Ik vond het inspirerend om zelf over dit lijstje na te denken: hoe zou mijn lijstje er uit zien, is het vergelijkbaar of heel anders. En, natuurlijk ook: wat kan de politiek doen, en wat moet het juist laten om dit goede leven binnen ieders bereik te brengen?

Bram van Ojik

William F. Joyce

Mega Change. Inzet van de capaciteit van werknemers

Business bibliotheek 2000

Werknemers staan centraal in dit boek van de Amerikaanse hoogleraar strategie en organisatiekunde. Het legt uit waarom veel veranderingen in bedrijven en organisaties gedoemd zijn tot mislukken. Wat Joyce betreft zijn veranderingen alleen bestendig als ze tegelijkertijd *top down* en *bottom up* veranderen.

In een tijd van hypercompetitie, de revolutie van de informatietechnologie en de veranderende waarde van de individuele werknemers, is het noodzakelijk dat er een omwenteling plaatsvindt in het denken over organisaties. Bedrijven die bezig zijn met herstructureren en re-engineering kunnen hooguit een transitie en geen transformatie bereiken, en zullen daardoor niet slagen.

Joyce vindt dat organisaties niet alleen oog moeten hebben voor de beperkingen van mensen, maar juist voor hun capaciteiten. Zij zouden moeten streven naar een hogere prestatienorm dan een die wordt uitgedrukt in geld. Dit sluit aan bij de gedachte dat bedrijven een maatschappelijke bijdrage dienen te leveren en is ook zinvol voor wie wil nadenken over de vraag hoe een politieke partij toekomstbestendig beleid kan maken.

Jeannette van Dongen

Guy Standing

The Precariat: The New Dangerous Class

London, Bloomsbury, 2011

Dit boek is niet het meest theoretisch verfijnde boek omtrent precariteit. Het heeft nogal wat kritiek en weerstand ontmoet in zijn poging om de nieuwe 'klasse' van het 'precariaat' – en het belang ervan voor een emancipatoire politiek – te definiëren. Maar hoewel Standings boek conceptueel wat rammelt, is het wel een uiterst heldere en bij vlagen overtuigende poging om 'precariteit' als hedendaags sociaal en politiek relevant verschijnsel in kaart te brengen. Het laat zien hoe ogenschijnlijk heel verschillende groepen – migranten, vrouwen, jongeren, lageropgeleiden, kunstenaars en academici – juist veel delen in sociaal en arbeidsrechtelijk opzicht. Standing legt mooi bloot hoe die gedeelde conditie de inzet kan – en moet – zijn van een progressieve linkse politiek. De strijd tegen precariteit mag niet verworden tot de populistische roep om behoud van 'onze' banen en pensioenen. Standing heeft dan ook oog voor de dubbelzinnigheden van precariteit en het 'precariaat' en wil juist die als vertrekpunt nemen voor een radicale herziening van links-emancipatoire standpunten.

Joost de Bloois

Verder lezen

Jacob S. Hacker en Paul Pierson

Winner-Take-All Politics. How Washington Made the Rich Richer – And Turned Its Back on the Middle Class

Simon & Schuster, New York, 2010

Links – de SP, delen van GroenLinks en de PvdA – verwijst altijd naar het neoliberalisme als oorzaak van toenemende ongelijkheid en economische malaise. Meer markt gaat volgens links ten koste van de inkomens en sociale kansen van de mensen aan de onderkant van de samenleving. Hacker en Pierson laten voor de Verenigde Staten zien dat het een slagje ingewikkelder ligt. De afgelopen dertig jaar is er geen beleid gevoerd om de markt beter te laten functioneren ten gunste van iedereen. Er is belangenpolitiek gevoerd voor de hoogste inkomens en voor de speciale belangen van grote bedrijven. De middenklasse is daarvan de dupe geworden. En hoe dat heeft kunnen gebeuren in een democratie, want de middenklasse vormt de grootste kiezersgroep, is onderwerp van dit fascinerende boek.

Bart Snels

Hermann Simon

Hidden Champions. Aufbruch nach Globalia. Die Aufbruchstrategien unbekannter Weltführer

Frankfurt a.M., Campus Verlag 2012

Het economisch succes van exportland Duitsland kan het best worden uitgelegd aan de hand van het door Hermann Simon uitgewerkte begrip *hidden champion*. De *hidden champion* is het prototype van de Duitse middenstand. Die vormen met 70% van de export de exportmotor van Duitsland en tekenen voor 80% van de arbeidsplaatsen in Duitsland. Simon definieert een *hidden champion* als een bedrijf dat door zijn marktaandeel tot de top-drie van de wereld

behoort of het is de nummer-1 op het eigen continent in zijn sector. Geen enkele land heeft zoveel van deze onbekende reuzen. Simon herleidt het succes van de *hidden champions* naar een aantal factoren. Bedrijven concentreren zich op hun kerncompetenties, richten zich daarbij op duidelijk te onderscheiden doelgroepen, volgen een lange-termijn visie, houden hardnekkig daaraan vast, ook als het even tegenzit. Ze zijn voortdurend met innovatie van hun processen en producten bezig. Daartoe verbinden ze productinnovatie met klantenoriëntatie. Ze investeren daarom veel in het vinden en binden van goede vakmensen. Op zo'n manier kunnen kleinere bedrijven volgens Simon toch onverslaanbaar worden. De *hidden champion* opereert discreet omdat zijn markt overzichtelijk is. Persoonlijke relaties met de tientallen klanten maken publiciteit onnodig. Het boek van Simon maakt duidelijk waarom de Duitse middenstand zo succesvol is.

Herman Blom

Banenwonder

Het gaat goed met de Duitse economie, maar gaat het ook goed met de Duitse werknemers? Steeds meer lonen liggen onder het sociaal minimum. De invoering van een minimumloon was een van de verkiezingsthema's. Een reportage uit het Ruhrgebied.

Nederlandse economen wijzen graag naar de Oosterburen: het land heeft een lage werkloosheid en zelfs een kleine economische groei. Maar het *Jobwonder* heeft een schaduwzijde. De ongelijkheid groeit en steeds meer Duitsers kunnen niet meer rondkomen van hun loon. Is er een kans dat dit na de verkiezingen van afgelopen week verandert?

Samen met journalist Rik Delhaas ga ik op pad om uit te zoeken hoe het met de Duitse arbeidsmarkt gesteld is. We bezoeken het Ruhrgebied, tegenwoordig al het *Armenhaus* van West Duitsland genoemd. Ooit rookten hier de schoorstenen en draaide de motor van de Duitse economie er op volle toeren. Maar het tijdperk van de zware industrie is ten einde en de regio die ooit verantwoordelijk was voor het naoorlogse *Wirtschaftswunder* in Duitsland, zit in economisch zwaar weer. De oplossing wordt gezocht in loonmatiging: de lage lonensector in Duitsland groeit sneller dan waar ook in Europa.

Mooipraterij

Vroeg in de ochtend bezoeken we Valerio en zijn familie. Ze wonen in het Noorden van Keulen in een wijk die er nog heel behoorlijk uitziet als het waar is dat hier tachtig procent van de mensen van een uitkering afhankelijk is. Dat vertelt Valerio, terwijl hij poker speelt achter zijn computer. Dat doet hij meestal als hij na een nachtdienst in de metaalfabriek om zes uur 's morgens thuis komt. Dat ontspant. En bovendien is hij er goed in en verdient hij soms meer terug dan zijn inleg. Dat komt goed uit, want hij en zijn vrouw kunnen elke extra cent goed gebruiken. Valerio wil zijn echte naam niet prijsgeven, want hij

vreest dat dat repercussies kan hebben op zijn werk, net nu hij op het punt staat om eindelijk een vaste aanstelling te krijgen. Al jarenlang verdient hij een zeer schamel inkomen met uitzendwerk en losse contracten. Hij maakt zonweringen, en werkt daarom 's winters minder dan zomers. Op dit moment draait hij ongeveer 53 uren per week. Dat levert hem 1100 euro netto op. Niet genoeg om met zijn vrouw, die chronisch ziek is en af en toe met kleine baantjes wat bijverdient, hun kind en een zoon uit een eerdere relatie, rond te komen. Ze krijgen dus een aanvullende uitkering, waarvoor ze veel formulieren moeten invullen en uren aan de loketten van het *Jobcenter* moeten staan. Zijn vrouw doet alle administratie en is wel eens door de politie thuis gebracht omdat ze zo woedend werd door de behandeling van de ambtenaar dat deze zich bedreigd voelde. Het verhaal over de rooskleurige economie in Duitsland noemt Valerio 'mooipraterij'.

Sinds de invoering van *Harz IV*, een pakket aan hervormingsmaatregelen voor de arbeidsmarkt (zie het artikel van Philip van Parijs op p.36) zijn er inderdaad veel nieuwe banen gecreëerd, met name aan de onderkant van de samenleving. Het zijn de zogenaamde *mini-jobs* en *één-euro-jobs*, banen die voor werkgevers goedkoop en flexibel zijn en waarbij werknemers geen premies hoeven te betalen, maar dus ook de bijbehorende sociale verzekeringen niet ontvangen. Bovendien bestaat er in Duitsland geen minimumloon zoals we dat in Nederland kennen, waardoor de lonen van deze baantjes vaak erg laag uitvallen. Drie tot vijf euro per uur is geen uitzondering. Al deze mensen ontvangen een aanvullende *Harz IV* uitkering en hun huur wordt tot een bepaalde hoogte door de sociale dienst betaald, maar ze worden niet langer meegeteld als werklozen. Valerio noemt het moderne slavernij. Hij vindt het zinloos, want concurreren met Azië lukt volgens hem echt niet door de lonen laag te houden: "Daar hebben ze geen mensenrechten, daar kan je toch nooit tegenop. Als we die slag willen winnen, moet je hier ook kinderarbeid invoeren." Voor hij ons gedag zegt om zijn bed in te duiken, zucht hij diep: "Het is toch verschrikkelijk dat ik zo hard werk en niet eens mijn gezin kan onderhouden."

Omslag

Daar denkt Oliver Stettes heel anders over. De arbeidseconoom is ervan overtuigd dat

de loonkosten naar beneden moeten, en dat werken hoe dan ook belangrijker is, al verdien je er niet genoeg mee. Het feit dat de Duitse kranten over toeneemende armoede schrijven, over gezinnen die zich in de schulden moeten steken en over grootouders die noodgedwongen in buitenlandse bejaardentehuizen worden ondergebracht, noemt hij een campagne van de vakbonden, terwijl hij ons thee inschenkt in het grote kantoor met uitzicht op de Rijn van het door werkgeversorganisaties gefinancierde *Institut der deutschen Wirtschaft Köln*. "De armoede in Duitsland is niet toegenomen." Absoluut gezien is dat correct, maar de kloof tussen arm en rijk is wel groter geworden: de onderkant van de samenleving heeft niet meege profiteerd van de stijgende welvaart in Duitsland. Maar Stettes houdt vol: "Het gaat om een omslag in het denken", betoogt hij, "eerst werken en dan eventueel extra steun krijgen in plaats van andersom." Hij is dan ook tegen de invoering van een minimumloon voor heel Duitsland. "Dat kost arbeidsplaatsen", zegt hij, terwijl hij me een brochure over de lage-lonensector in Duitsland toeschuift, "het is kiezen: of hoge lonen of meer arbeidsplaatsen. Als mensen eenmaal weer op de arbeidsmarkt zijn, dan schuiven ze op een gegeven moment wel door naar een beter betaalde baan."

Dat laatste blijkt niet te kloppen. De voor werkgevers goedkope maar slecht betaalde flexbaantjes komen veelal in de plaats van reguliere banen, vooral in de horeca, de landbouw en de bouw. Er zijn minder mogelijkheden om een goede baan te vinden, omdat er daar simpelweg minder van zijn. Slechts 17% van de mensen met een baan onder het sociaal minimum (de grens ligt op 2/3 van een modaal inkomen) hebben tussen 2010 en 2011 vast werk gevonden. (onderzoek van het *Institut für Arbeitsmarkt und Berufsforschung Nürnberg*)

Hoger loon

Is de groeiende kloof tussen arm en rijk de prijs die de Duitse economie betaalt om de crisis het hoofd te bieden? Volgens Gerhard Bosch, directeur van het *Institut Arbeit und Qualifikation* aan de universiteit van Duisburg-Essen, is dat niet het geval. Het is een van de grootste misverstanden wat hem betreft: dat lage lonen nodig zouden zijn om de economie op peil te houden. "De welvaart in Duitsland is te danken aan de stijgende export van hoogwaardige

Duitsland

producten, die geproduceerd worden door hooggeschoold en goedbetaald personeel. Dat is het gezonde been van de Duitse economie. Maar door de lage lonen is de koopkracht enorm gedaald en dat veroorzaakt een groot probleem.” Bosch constateert dat de sociale markteconomie die Duitsland was, de afgelopen tien jaar dramatisch is veranderd. Sociaal is die wat hem betreft niet meer te noemen, ook niet tegenover de andere Europese landen: “Na de vereniging van de beide Duitslanden kampte het land met een hoge werkloosheid, die bestreden werd met loonmatiging. De koopkracht daalde en daardoor ook de binnenlandse vraag. Rond 2000 ontstond de angst dat Duitsland de concurrentieslag met het buitenland zou gaan verliezen, met als reactie: verdere verlaging van de lonen, privatisering van publieke bedrijven en deregulering van de arbeidsmarkt. De combinatie van een exploderende export en lage lonen heeft de binnenlandse vraag dramatisch doen dalen. Die situatie heeft de Europese crisis mede veroorzaakt.”

Niet het verlagen, maar juist het verhogen van de lonen is volgens Bosch het juiste antwoord op de crisis, in combinatie met innovatie. Duitsland moet niet proberen te concurreren met Azië, maar doen waar het goed in is: technologisch hoogwaardige producten maken.” Het tweede antwoord van Bosch is: scholing. Er zijn in Duitsland meer ongeschoolde arbeiders dan dat er ongeschoold werk is. Zolang die situatie niet verandert, blijven er werkzoekenden die steun van de overheid nodig hebben. Bosch: “Er is nu sprake van extreme uitbuiting in Duitsland. Mensen worden zwaar onderbetaald. De ondernemers profiteren, want de staat vult het salaris aan tot een minimum niveau. We hebben nog geen Amerikaanse toestanden hier, maar de *mini-jobs* onder de acht euro en de *één-euro-jobs* moeten zo snel mogelijk worden afgeschaft. Veel werkgevers houden zich niet aan de toch al beperkte wettelijke regels rond die banen, zoals doorbetaling bij ziekte en vakantiegeld. De eerste stap is de invoering van een minimumloon voor heel Duitsland. Onderzoek in sectoren waar al een minimumloon is, tonen aan dat er bij invoering geen banen verloren gaan, zoals wel beweerd wordt.”

Verkiezingen

De invoering van het minimumloon is een belangrijk thema in de Duitse verkiezingsstrijd. De Keulse locoburgemeester en

SPD politica Elfi Scho Antwerpes is ervan overtuigd dat het zo snel mogelijk moet worden ingevoerd, en de meeste mensen die de deur voor haar open doen tijdens de *Von Tür zu Tür* campagne waarop we haar begeleiden, zijn het met haar eens. 8,50 moet het minimum worden. Tijdens het verkiezingsdebat op de Duitse televisie tussen Angela Merkel en de SPD kandidaat Peer Steinbrück op 1 september zei deze tot twee keer toe: “Iedereen moet van een volledige baan kunnen leven.” Ook pleit de SPD voor een wet die garandeert dat vrouwen bij gelijke arbeid hetzelfde loon ontvangen als mannen. Dat is nu vaak anders.

Ook de Grünen willen een minimumloon van 8,50 en een verhoging van de *Harz IV* uitkering naar 420 euro per maand (die is nu 386), Die Linke zelfs respectievelijk 10 en 500 euro. Bovendien wil die partij een bovengrens van een half miljoen euro salaris per jaar invoeren. Zelfs de liberale FDP, die zich altijd heeft verzet tegen een minimumloon, is nu overstag gegaan door de vele misstanden. Maar net als de CDU/CSU is deze partij alleen voor een invoering per sector en per regio, zodat onderlinge verschillen blijven bestaan. De FDP is zelfs voor een burgerloon, dat de verschillende uitkeringen vervangt en waarbij je een groter deel van je daarbovenop verdiende loon mag behouden dan nu. De uitslag van 22 september zal dus voor een belangrijk deel de toekomst van de werkende armen in Duitsland bepalen.

Chantage

Stephen Weissenberg moet het voorlopig nog redden met zijn *Harz IV* uitkering, aangevuld met het loon van zijn *één-euro-job*. De circa dertig uur die hij per week werkt leveren hem 160 euro per maand op. Dat geld mag hij houden, bovenop zijn uitkering van 749 euro (incl. de huur). Toch verkiest hij dit boven thuis zitten met een uitkering, legt hij ons glimlachend uit. We worden rondgeleid door de tweedehandswinkel waar Weissenberg de conciërge, de kok en het manusje van alles is. Het is een project dat wordt ondersteund door de protestantse diakonie. Mensen met een laag inkomen kunnen er goedkoop kleding, speelgoed en andere zaken kopen. Tussen de middag kun je er voor 2,50 een simpele maaltijd eten. De sfeer is er goed en Weissenberg werk wordt gewaardeerd: “ ‘s morgens kom ik hier altijd als eerste binnen, rond kwart over acht. Dat zet ik de spullen binnen die mensen voor de deur hebben ach-

tergelaten en die later gesorteerd worden. Daarna zet ik koffie. Om negen uur komen mijn collega's dan ook.”. Gewoon regulier, ongeschoold, werk is vrijwel niet te vinden. Alles loopt via de uitzendbureau's, vertelt Weissenberg. En die betalen onder het sociaal minimum. Bovendien heeft hij dan geen enkele zeggenschap meer over wat hij doet en waar. “Je wordt gewoon ergens heen gestuurd en je moet je afbeulen voor heel weinig geld. De uitzendbureau's verdienen goed aan ons werk. Zij rijden in dikke auto's rond, terwijl ik me niet eens een klein autootje kan veroorloven. Ik zou dan uiteindelijk per maand ongeveer hetzelfde overhouden als nu.” Moeten de uitkeringen dan nog verder verlaagd worden, voordat Weissenberg weer ‘gewoon’ aan het werk gaat? Hij reageert verontwaardigd: “Dat zou ik dan wel chantage noemen, als ik nog minder geld krijg omdat ik niet via een uitzendbureau wil werken. Ik wil niet alleen maar een nummertje zijn.”

=

Rik Delhaas maakte op basis van de reis naar Keulen een reportage voor de VPRO radio, die op 1 september op radio 1 werd uitgezonden. Hij is te beluisteren via www.vpro.nl/speel.program.28281624.html

Literatuur

Lebenslagen in Deutschland. Der vierte Armuts- und Reichstumsbericht der Bundesregierung, Bundesministerium für Arbeit und Soziales, maart 2013.

Gerhard Bosch, *Prekäre Beschäftigung und Neuordnung am Arbeitsmarkt. Expertise im Auftrag der Industriegewerkschaft Metall*, Institut Arbeit und Qualifikation, Universität Duisburg-Essen 2013.

Gerhard Bosch, ‘Low wages in Germany and the European imbalance problem’, in: Thomas Palley and Gustav Horn (ed.) *Restoring Shared Prosperity: A Policy Agenda from Leading Keynesian Economists*, CreateSpace.com, verschijnt binnenkort.

‘Mindestlohn sticht Aufstiegschancen’, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 30.8.2013.

Mindestlohn gegen Misstände’, *Süddeutsche Zeitung*, 27.8.2013.

‘Volkes Stimme’, *Süddeutsche Zeitung* 27.8.2013.

Agenda

Duitsland lijkt als een van de weinige landen te ontkomen aan de economische crisis. Tien jaar geleden nam het maatregelen, die tot op de dag van vandaag door velen als een model voor Europa worden gezien. Maar dat is niet terecht.

Na grofweg twee decennia van oppositie kwamen de sociaaldemocraten begin jaren negentig in Europa weer aan de macht. En kort daarna publiceerden Tony Blair en Gerhard Schröder, de leiders van het Verenigd Koninkrijk en de Duitse Bondsrepubliek, een document onder de titel 'De derde weg'. Daarin schetsten zij een in hun ogen geloofwaardig alternatief voor zowel neoliberalisme als sociaaldemocratie. Doel was om links in Europa aan een nieuwe visie te helpen in een tijd van globalisering.

Harz IV

Meer dan de politiek van New Labour, zorgde het tweede kabinet van Schröder (2002-2005) voor een modernisering van de sociaaldemocratie in Europa. Een belangrijk moment was 14 maart 2003: op die dag werd in de Duitse bondsdag een hervormingspakket onder de naam *Agenda 2010* gepresenteerd. Het werd vooral bekend door het vierde en laatste pakket aan maatregelen van de *Agenda 2010*, de zogenaamde *Hartz IV* hervorming, die op 1 januari 2005 in werking trad. De commissie die deze hervormingen voorbereidde, werd voorgezeten door Peter Hartz, destijds personeelsdirecteur van Volkswagen. *Hartz IV* is ook bijna tien jaar na zijn invoering nog controversieel, zoals Schröder onlangs nog zelf constateerde. Direct na de invoering werd overal in Duitsland geprotesteerd. De vroegere SPD leider Oskar Lafontaine keerde zijn partij de rug toe om zich aan te sluiten bij de nieuwe partij Die Linke. *Hartz IV* was ongetwijfeld een van de redenen waarom Schröder bij de verkiezingen in 2005 verloor van zijn opponent Angela Merkel.

De belangrijkste maatregelen van *Hartz IV* zijn als volgt: het inkorten van de duur van de werkloosheidsuitkering van 32 naar 12 maanden; de versoepeling van het ontslagrecht voor bepaalde groepen werknemers; de samenvoeging van de zogenaamde *sozialhilfe* en *arbeitslosenhilfe* in een vereenvoudigd systeem, waarbij de laagste uitkering voortaan de standaard werd en het verplicht werd om elke baan te accepteren. En tenslotte werd het voortaan mogelijk om een baan met een laag loon te combineren met een gedeeltelijke of zelfs volledige uitkering.

Concurrentiekracht

Wat was het effect van deze maatregelen? In plaats van hier een stortvloed aan cijfers te presenteren (die er uiteraard wel zijn), volsta ik met een verwijzing naar een rapport

van de organisatie van economische samenwerking en ontwikkeling (OECD) uit december 2011. Volgens dit rapport is de ongelijkheid onder zijn lidstaten (34 voornamelijk welvarende landen) de laatste tien jaar het meest toegenomen in Duitsland. Vooral vanaf 2003, het jaar waarin de *Agenda 2010* werd ingevoerd, drijven de inkomens van armen en rijken in Duitsland steeds verder uiteen. Het vermogen is in handen van steeds minder mensen (Armoedebereik van de Duitse regering over 2012). Maar het doel van de hervorming, namelijk een versterking van het concurrentievermogen van de Duitse economie, is wel degelijk gehaald. De werkloosheidscijfers van Duitsland behoren tot de laagste van Europa als gevolg van de goede concurrentiepositie van Duitse bedrijven in vergelijking met hun belangrijkste handelspartners.

Toch is dit niet alleen maar een goede zaak. Het effect is namelijk dat de handelspartners van Duitsland in de eurozone meer moeite hebben hun producten in Duitsland en zelfs in hun eigen land te verkopen. Vanwege de gemeenschappelijke markt kunnen ze zich echter niet tegen de goedkopere producten uit Duitsland beschermen en evenmin kunnen ze hun munt devalueren om het gebrek aan concurrentiekracht te compenseren. Dit is precies de reden waarom het succes van Duitslands export – naast de invoering van de euro zonder flankerend sociaal en fiscaal beleid – de crisis in de eurozone mede heeft veroorzaakt.

In het huidige economische systeem in Europa kun je zelfs zeggen dat het bestaan van sociale zekerheid de crisis verergert, omdat die, samen met de dalende belastinginkomsten, een aanslag vormt op de overheidskassen. Dit draagt bij aan een toename van de publieke schuld. Veel economen dringen er daarom op aan dat landen die niet zo goed produceren als Duitsland, hun budgetten voor sociale zekerheid verlagen en hun arbeidsmarkt liberaliseren en flexibiliseren. Het gevolg hiervan is dat steeds meer werknemers zich geconfronteerd zien met grote onzekerheid wat betreft hun baan en dat de ongelijkheid tussen huishoudens toeneemt. Dit is allesbehalve een aangenaam vooruitzicht voor grote groepen mensen in Europa.

Een andere uitweg

Dit is misschien een wat al te simpele analyse die verdere nuancering behoeft. Maar het plaatje is duidelijk genoeg om te kunnen stellen dat het effect van de *Agenda 2010* in

een model voor Europa?

2010

de eurolanden niet bepaald rooskleurig is geweest. We kunnen zelfs stellen dat we in een vicieuze cirkel terecht zijn gekomen, die de Europese economie als geheel in een spiraal omlaag brengt. Zelfs Gerhard Schröder heeft inmiddels gezegd dat het anders moet.

In het *Handelsblatt* sprak hij vorig jaar van de Europese Unie als van een *transferunie*, wat kort gezegd inhoudt dat de rijke landen de armere financieel ondersteunen. Daarmee suggereerde Schröder dat een duurzame eurozone niet mogelijk is zonder een bepaalde mate van sociale zekerheid op het niveau van de Europese Unie. Ook zei hij dat er geen monetaire unie kan bestaan zonder gemeenschappelijk economisch en sociaal beleid. Het is duidelijk dat de financiële steun van de Unie aan de lidstaten veel verder moet gaan dan het garant staan voor schulden en het geven van noodhulp en investeringssubsidies. De monetaire unie kan alleen overleven wanneer staten elkaar ook onderling te hulp schieten, zoals dat in de Verenigde Staten en in de Bondsrepubliek gebeurt. Verder valt te denken aan een Europese belasting, aan een gemeenschappelijk pensioenstelsel, een werkloosheidsverzekering etc. De kunst zal zijn een zo eenvoudig mogelijke vorm te vinden, om de gecompliceerde bureaucratie die ongetwijfeld op ons af zal komen bij de invoering van dergelijke stelsels te vermijden. Bovendien moet een vorm gevonden worden die niet uitsluitend gericht is op de werklozen, zodat zij niet in positie van afhankelijkheid blijven opgesloten. Vergelijkbaar met *Harz IV* zal het een systeem moeten zijn dat ook ondersteuning biedt aan huishoudens met een laag inkomen, maar dan zonder de negatieve bijwerkingen hiervan zoals we die in Duitsland hebben gezien. Er moet, kortom, voorkomen worden dat werkgevers misbruik kunnen maken van het systeem. Nu gebeurt dat wel, doordat zij hun loonlasten laag houden omdat de werknemer een aanvullende uitkering krijgt. Voor de werknemer betekent dit dat hij in een uiterst precare situatie terecht komt: hij wordt gedwongen tijdelijk en slecht betaalde werk aan te nemen zonder enig zicht op scholing en een beter inkomen.

Basisinkomen

Kortom: we hebben een Europees antwoord nodig op *Harz IV*. We hebben een systeem nodig dat een basis geeft aan nationale stelsels van sociale zekerheid zonder dat het deze vervangt. In reactie op de *Agenda 2010* regende het in Duitsland voorstellen

over een basisinkomen voor alle burgers in Europa. Een vergelijkbare maatregel is een werksubsidie, maar het grote verschil is dat een basisinkomen onvoorwaardelijk wordt gegeven aan werknemers of potentiële werknemers. Zo'n basis geeft werkzoekenden de mogelijkheid om een baan met een laag loon te accepteren dan wel te weigeren, afhankelijk van de mogelijkheden die de baan biedt wat betreft scholing en andere perspectieven. Werk dat in feite verkapte slavernij is, waarbij werknemers geheel aan de werkgever zijn uitgeleverd, is dan verleden tijd.

Is het basisinkomen voor Europese burgers, of meer algemeen een systeem van belasting dat de welvaart in heel Europa beter verdeelt geen utopie? Natuurlijk, maar nog niet zo lang geleden was de gedachte van een Europese Unie en een gemeenschappelijke Europese munt net zo utopisch. Maar zodra belangrijke leiders in die visioenen begonnen te geloven, werden de eerste stappen naar de verwezenlijking ervan gezet. Onder hen zijn de voorgangers van Gerhard Schröder, van Konrad Adenauer tot Helmut Kohl. Omdat zij deze utopieën hebben verwerkelijkt, worden wij nu gedwongen verder te denken op hun weg en nieuwe vergezichten te openen. Als we dat niet doen, leveren we onszelf uit aan het afschrikwekkende scenario dat nu op ons af komt.

=

Dit artikel werd eerder in een langere versie gepubliceerd in de *Green European Journal*.

Zie www.greeneuropeanjournal.eu/agenda-2010-a-model-for-europe
Uit het Engelse vertaald en ingekort door Erica Meijers.

Literatuur

Divided we stand. Why Inequalities Keep Rising, Paris, OECD, dec. 2011.

Petra Kelly e.a., *Klimawandel und Grundeinkommen: die nicht zufällige Gleichzeitigkeit beider Themen und ein sozialökologisches Experiment*, München 2008.

'Gerhard Schröder verordnet Deutschland Agenda 2030', *Handelsblatt*, 7 april 2012.

Götz Werner en Adrienne Goehler, *1000 Euro für jeden: Freiheit, Gleichheit, Grundeinkommen*, Berlijn 2010.

een tweede loopbaan

fotografie van Hapé Smeele

Pensioen betekent steeds minder vaak een afscheid van de arbeidsmarkt. Ruim 42% van de ouderen blijft betaald werken. Soms ligt dit nieuwe werk in het verlengde van de oude baan. Soms is het de vervulling van een oude droom.

Links: tandtechnieker Afriet Graafsma koos na haar pensioen voor lesgeven in een kleine sportschool. Theo Westbroek viel na zijn werk als FIOD-rechercheur in een gat en koos toen voor de taxi. Rechts: Hans van der Zwaan was teamchef bij de politie en

werd begeleider in een project voor sociaal zwakkeren in Almelo. Defensiecommandant Peter Krist werd vrachtwagenchauffeur. P. 40: Theo Hendriks Franssen (72) was vroeger bedrijfsleider in een slachthuis, is nu bloemenbezorger.

Januari 2014 publiceert het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut een boek met deze en meer portretten. Redactie: Claar Urbanus, fotografie: Hapé Smeele en ontwerp: Albert Hennipman. Zie www.nidi.knaw.nl.

de menselijke

Hoeveel heeft een mens minimaal nodig om te leven? Die vraag is de grondslag van alle discussies over de hoogte van het minimumloon en van uitkeringen. Het gaat daarbij altijd over geld. En dat moet veranderen.

Het sociaal minimum moet niet langer over geld gaan, maar over de vraag wat een individu nodig heeft om op een volwaardige manier te kunnen deelnemen aan de maatschappij. Op die manier kan opnieuw invulling gegeven worden aan het gelijkheidsideaal, dat in onze samenleving naar de achtergrond is verdwenen. De menselijke maat vormt daarbij het uitgangspunt: iedereen heeft het recht op een plek in de maatschappij waar hij zijn talenten en vaardigheden kan inzetten en ontplooiën.

Grens

Ondanks wat de term doet vermoeden, is de conventionele opvatting van het sociaal minimum van economische aard. Mensen die om welke reden dan ook (tijdelijk) niet kunnen instaan voor hun bestaanszekerheid door middel van arbeid, hebben recht op een minimuminkomen. Zo kunnen zij hun leven voortzetten op een peil dat weliswaar laag, maar toch maatschappelijk aanvaardbaar is. Een verwant idee aan het sociaal minimum is het basisinko-

men, waarbij elke burger een (klein) inkomen krijgt dat hij naar eigen inzicht mag besteden.

Het sociaal minimum markeert een grens van een sociale levenssituatie die we nog acceptabel vinden en waar mensen niet onder mogen zakken. In onze verzorgingsstaat wordt het sociaal minimum gedefinieerd in termen van inkomen, maar er kan ook op een andere manier invulling aan worden gegeven. Een politieke vraag als die naar het sociaal minimum zou moeten gaan over de sociale omstandigheden die nodig zijn voor een individu om op een volwaardige manier aan de maatschappij te kunnen deelnemen. Hoe moeten we dit sociale minimum begrijpen?

Waardering

Laten we eerst kijken waar het sociaal minimum mee samenhangt. Een sociaal minimum moet in elk geval toegang tot essentiële sociale voorzieningen bieden. Sociale voorzieningen geven uitdrukking aan datgene wat we in onze maatschappij belangrijk vinden: zinvolle arbeid, fat-

maat

soenlijke zorg, goed onderwijs en een zeker pensioen. In onze samenleving, waar steeds vaker een beroep wordt gedaan op de zelfredzaamheid van de burger (juist in tijden van economische crisis), staan deze maatschappelijke belangen onder druk. Het wordt steeds minder vanzelfsprekend dat een geldpotje iemand in staat stelt om op een zinvolle manier te functioneren in de maatschappij, of hem daarvoor klaar te stomen.

Een sociaal minimum moet mensen bovendien gelijke kansen bieden om hun individuele talenten te ontplooien. Maar juist wanneer we iedereen op een gelijkwaardige manier willen behandelen, is het belangrijk oog te houden voor verschillen tussen mensen. Het zijn iemands eigenschappen, kwaliteiten en vaardigheden die hem de maatschappelijke erkenning opleveren die zo belangrijk is voor een gevoel van eigenwaarde. Denk aan waardering voor je vak, je inlevingsvermogen, of de vaardigheid om verschillende dingen naast elkaar te doen. Geld blijft in dat opzicht een abstractie – het is blind voor iemands unieke persoonlijkheid en situatie.

Gelijkheid

De vraag naar het sociaal minimum raakt aan het gelijkheidsideaal: omdat mensen elkaar als gelijken erkennen, bestaan er instituties die sociale voorzieningen en gelijke kansen waarborgen. Iemand die op constructieve wijze over heeft gelijkheid nagedacht, is de filosoof Elizabeth S. Anderson. In haar tekst *What is the Point of Equality?* (1999) onderzoekt zij aan welke voorwaarden een democratische samenleving moet voldoen. Anderson herinnert ons aan de politieke doeleinden van het egalitarisme: volgens haar gaat het in de eerste plaats om het bestrijden van onderdrukking, en het creëren van een gemeenschap die gebaseerd is op relaties van gelijkheid tussen mensen.

Anderson ageert tegen het 'geluksegalitarisme', dat een negatieve conceptie van het sociaal minimum impliceert. Geluksegalitarisme wil een einde maken aan de (natuurlijke) ongelijke verdeling van geluk die mensen in hun leven hebben door voor pech te compenseren. Iemand met een aangeboren handicap kan bijvoorbeeld een beroep doen op sociale voorzieningen die zijn mobiliteit bevorderen. Geluksegalitaristen streven weliswaar een zekere mate van gelijkheid na, maar kijken niet om naar mensen die door hun eigen toedoen in een

benarde levenssituatie belanden. Een sociaal minimum krijgt zo hooguit de negatieve status van een verzekering tegen pech.

Maar een verzorgingsstaat die haar 'zwakke' burgers ondersteunt door een hiërarchisch onderscheid tussen 'capabel' en 'niet-capabel' te maken – zoals geluksegalitarisme doet – kan volgens Anderson alleen maar denigrerend en paternalistisch zijn. En een samenleving die mensen hard afstraft op het maken van 'verkeerde' keuzes creëert ongelijke verhoudingen door het resultaat van hun handelen te verabsoluteren. Bovendien is de drijfveer om mensen te compenseren voor pech niet geworteld in een opvatting van gelijkwaardigheid en wederzijds respect, terwijl dat in de ogen van Anderson kernelementen van de democratie zijn. Zo gaat een positieve opvatting van het sociaal minimum als een sociale springplank verloren.

Anderson's opvatting van gelijkheid heeft consequenties voor de definitie van het sociaal minimum. Niet langer moet het gaan om een bepaalde mate van welvaart die iemand toekomt, maar om de sociale omstandigheden die het mogelijk maken voor een individu om te kunnen worden wie en wat hij wil. Het accent zou volgens deze opvatting van gelijkheid moeten verschuiven van een minimuminkomen naar iemands (gewenste) rol in de samenleving en de weg daar naartoe. Met Anderson in de hand kunnen we daarom pleiten voor een nieuwe invulling van het sociaal minimum.

Bloeien

In een democratie heeft iedereen recht op een sociale positie waarin hij gewaardeerd wordt om wie en wat hij is, en van waaruit hij zich bovendien kan ontwikkelen. Een sociaal minimum in de vorm van minimum- of een basisinkomen alleen kan dit niet bieden: mensen moeten uitgedaagd worden om een zinvol bestaan te leiden waarin zij erkenning krijgen voor hun ambities en doelen, en de keuzes die daarmee gepaard gaan. Dat vereist de mogelijkheid tot een leven lang leren en scholing op maat, waarbij vermogens en talenten de ruimte krijgen om te bloeien.

Ons huidige onderwijssysteem, waarin uniforme toetsingscriteria steeds zwaarder wegen en stapelen vaak niet lukt omdat er al op jonge leeftijd gesegregeerd wordt naar opleidingsniveau, schiet daarin tekort. Ook de arbeidsmarkt, waar in toenemende mate van mensen geëist wordt dat ze zich

flexibel opstellen, terwijl de daarbij behorende faciliteiten voor (om)scholing uitblijven, voldoet niet aan deze eisen. Juist hier speelt het sociale minimum een belangrijke rol: het gaat immers om de mogelijkheid van volwaardige deelname aan de maatschappij. Iemand die (tijdelijk) buiten het onderwijssysteem of de arbeidsmarkt valt of dreigt te vallen, verdient intensieve begeleiding naar een plek in de samenleving die bij hem past. De weg daar naartoe moet zo min mogelijk barrières kennen. Goede toegang tot scholing en begeleiding is daarom belangrijk.

De menselijke maat is in deze benadering van het sociaal minimum de norm: juist mensen die het niet lukt om aan de maatschappij deel te nemen op een manier die hun zijn en kunnen waardig is, zijn gebaat bij individuele hulp. Er moet voldoende ruimte zijn voor mensen om werk te vinden dat goed bij hun past, en volop gelegenheid voor bij- of omscholing – ook voor laatbloeiers en mensen die pas na lange tijd ontdekken wat ze echt leuk vinden of waar ze echt goed in zijn. Een op het individu toegesneden aanpak die rekening houdt met iemands vaardigheden, behoeften, kwaliteiten en wensen, zou er bovendien voor kunnen zorgen dat mensen er sneller in slagen weer in te stromen op de arbeidsmarkt.

Dat is misschien een streven dat door maatschappelijke organisaties in theorie hoog in het vaandel gedragen wordt, maar in de dagelijkse praktijk schiet dergelijke begeleiding vaak tekort. Het gevolg is dat de bijzondere talenten van mensen niet tot hun recht kunnen komen en hun sociale mobiliteit wordt aangetast. Dat is niet alleen schadelijk voor de individuen die het direct treft, maar het raakt ook onze democratie en (de aansluiting op) de arbeidsmarkt. Het is een maatschappelijk belang te onderzoeken welke invulling het sociaal minimum in onze samenleving behoeft.

=

Literatuur

Elizabeth S. Anderson, 'What is the Point of Equality?', *Ethics*, Vol. 109 (1999), nr. 2, p. 287-337.

Morele grenzen aan

Zoals we een armoedegrens kennen, die aangeeft wat in onze samenleving het sociale minimum is, zo zouden we ook een rijkdomsgrens kunnen vastleggen. Daarboven neemt het welzijn niet meer toe. Dergelijke rijkdom is dus nutteloos en kan door de armen worden opgeëist.

De financieel-economische crisis heeft de vraag naar de legitimiteit van (extreme) rijkdom weer centraal op de maatschappelijke agenda gezet. Sommige critici, waaronder ook de activisten van protestbewegingen zoals de *Occupy Movement*, stellen dat deze crisis niet is veroorzaakt door de verkeerde keuzes van de armen of de middenklassen, maar door fouten van machtigen – in hun ogen de politici, beleidsmakers, adviseurs, neoliberale ideologen, en bedenkers van specifieke financiële producten. Vooral de extreem rijken, die in deze hele discussie ‘de 1%’ worden genoemd, zijn in de voorbije jaren alleen maar rijker geworden. Bij hen komt de rekening van de crisis niet te liggen.

Architectuur

In Nederland gaat de discussie meestal niet over rijkdom (inkomen en vermogen), maar wel over topinkomens in de publieke of semipublieke sector. Af en toe steekt een algemenere discussie de kop op, namelijk of er een hoger belastingstarief op inkomen of vermogen zou moeten ingevoerd worden. Doorgaans winnen de tegenstanders deze discussie. Zij pleiten voor *lagere* belastingen, zodat er meer ruimte komt voor ondernemerschap, wat nodig zou zijn om de Nederlandse economie weer aan te zwengelen.

Waarom leggen we de vraag niet gewoon helder op tafel: is extreme rijkdom wenselijk? Maar om die vraag te beantwoorden moeten we veel verder kijken dan de economistische en individualistische argumenten die momenteel het debat domineren. De vraag of er grenzen moeten zijn aan extreme rijkdom moet beantwoord worden als onderdeel van het vraagstuk hoe onze sociale en economische instituties vorm te geven, en hoe we

daarbij de belangen afwegen van mensen die nu en in de toekomst leven (het vraagstuk van intergenerationele rechtvaardigheid) en mensen die dichtbij en veraf wonen (het vraagstuk van mondiale rechtvaardigheid).

Eerst de feiten. In de media worden discussies over inkomensverdeling doorgaans gevoerd in het kader van discussies over bezuinigingen en economische groei. Maar de obsessie van het overheidsbeleid met economische groei zonder oog voor de bredere context, is misplaatst. Veel belangrijker zijn de vraagstukken die niet over de economie of de welvaart in de komende tien jaar gaan, maar over de fundamentele vragen hoe wij de aarde achterlaten voor hen die na ons komen, en hoe wij omgaan met de mensen die het minder goed getroffen hebben. Over de massale schade die wij aan de ecosysteem van de aarde toebrengen kan ondertussen geen misverstand meer verstaan (Broome 2012, Gardiner 2012, Singer 2002). Ook is nu wel duidelijk dat de toekomst van de verzorgingsstaat, die in principe voor onze kwetsbare medeburgers zorgt, in toeneemende mate onzeker is. Daarnaast speelt een groot vraagstuk op wereldschaal, namelijk hoe de mondiale financiële en economische architectuur de armen in de wereld hindert om uit de armoede te ontsnappen. De problemen van de ecosystemen van de aarde, van de zwakkeren in onze samenleving, en van de armen in de wereld zijn de moreel meest urgente problemen van ons tijdperk – want dit gaat over fundamentele zaken die er intrinsiek toe doen. Dat zou in discussies over rijkdom de relevante achtergrond moeten zijn.

Principes

Uit feiten kunnen geen normatieve conclusies getrokken worden: daarvoor hebben we morele principes en ethische analyse nodig. Ik wil voorstellen om in de discussie drie principes in het achterhoofd te houden, die in de hedendaagse politieke filosofie relatief onomstreden zijn.

Ten eerste is er het *principe van intergenerationele rechtvaardigheid*: de huidige generatie mag niet meer dan haar ‘redelijke aandeel’ (*fair share*) van hulpbronnen verbruiken, zodat er voor toekomstige generaties genoeg overblijft. Hetzelfde geldt voor het vervuilen van de aarde, bijvoorbeeld via CO₂ uitstoot. De huidige generatie heeft dus de opdracht om massaal te investeren in de overgang naar een economie die de ecosystemen respecteert. Dat kan door nieuwe technologieën te ontwikkelen en de economie om te vor-

men. De overheid kan hier een belangrijke rol spelen via haar fiscaal beleid en haar industriepolitiek.

Ten tweede is er het *principe van mondiale rechtvaardigheid*. Nog steeds leven zo’n twee miljard mensen in extreme armoede, en sterven er elke dag zo’n 20.000 kinderen ten gevolge van eenvoudig vermijdbare oorzaken zoals diarree en ondervoeding. En dat allemaal omwille van de pech van waar iemand geboren is: het is volledig toeval en had ons evengoed kunnen overkomen. Peter Singer was een van de eerste hedendaagse filosofen om te bepleiten dat wij deze armen *moeten* helpen (Singer 1972, 2002). Andere filosofen, zoals Thomas Pogge hebben uitgebreid beargumenteerd dat onze plicht om armen te helpen geen liefdadigheid is, maar voortvloeit uit onze betrokkenheid bij de oorzaken van hun armoede (Pogge 2008). Meer conservatieve filosofen vinden dat dit te ver gaat (Risse 2005), maar bijna allen zijn ze het er over eens dat inwoners van rijke landen plichten hebben om de mensenrechten en basisbehoeften overal ter wereld te bevorderen (Robeyns 2006).

Ten slotte is er het *principe van sociale rechtvaardigheid* binnen een politieke gemeenschap (doorgaans een staat). Twee invloedrijke ethische theorieën op dit gebied beargumenteren dat sociaaleconomische ongelijkheden alleen maar mogen bestaan indien ze de minstbedeelden ten goede komen (Rawls 1971) en dat sociale rechtvaardigheid vergt dat mensen niet benadeeld worden voor toevalsfactoren (Dworkin 2000). Mensen met mentale of fysieke handicaps of vormen van ‘pech’ moeten daarom binnen de politieke gemeenschap waarin zij leven zoveel mogelijk geholpen worden zodat de nadelen van die ‘pech’ zoveel mogelijk gedempt kunnen worden.

Nutteloos geld

Gegeven de feitelijke en morele context die hierboven geschetst is, zouden er wat mij betreft grenzen moeten zijn aan persoonlijke rijkdom. Uitgaande van de drie bovenstaande morele principes en de feitelijke achtergrond rust er op iedereen een plicht om iets te doen aan intergenerationele, mondiale en sociale rechtvaardigheid. Bijvoorbeeld, wij hebben allemaal de opdracht om onze CO₂ emissie die boven ons ‘redelijke aandeel’ uitgaat, zoveel mogelijk te elimineren of anders te compenseren (Broome 2012). En wij hebben allemaal de opdracht om de zwakkeren in onze samenleving te helpen, iets wat we tot nu toe voornamelijk via de verzorgingsstaat

geregeld hebben. Maar wie een modaal inkomen verdient hoeft niet de helft van zijn inkomen aan goede doelen weg te geven om een rechtvaardig leven te leiden. Een dergelijke daad zullen vele mensen zeer lovenswaardig vinden, maar we vinden doorgaans ook dat iedereen, ook mensen die niet arm zijn, wel het recht moeten hebben om een *goed of betekenisvol leven* te leiden, wat ook soms kan inhouden dat we ons uitgaven veroorloven die niet noodzakelijk zijn om een minimaal waardig leven te leiden.

Maar voor mensen die extreem rijk zijn ligt de zaak anders. Er is namelijk een materiële bovengrens aan een goed leven. In debatten wordt vaak verwezen naar een armoedegrens. Wie minder verdient, wordt als arm beschouwd. Parallel daaraan zouden we ook een 'rijkgdomsgrens' kunnen vastleggen (Robeyns 2013). Is die rijkgdomsgrens eenmaal bereikt, dan kunnen extra uitgaven als overbodig worden beschouwd. Vaak gaat het om extreme luxe, of om een statussymbool in een wedstrijd die nergens toe leidt. Op een bepaald moment is iemand zo rijk dat bijkomend bezit niets meer toevoegt aan iemands welzijn. Daarom is het bezit van rijkdom boven die rijkgdomsgrens verwerpelijk: toekomstige generaties, armen in de wereld en zwakkeren in onze eigen samenleving kunnen vanuit een rechtvaardigheidsperspectief een morele claim leggen op dat 'nutteloze' geld.

Uiteraard moet de rijkgdomsgrens zorgvuldig worden bepaald en gekwantificeerd. Die discussie kan op dezelfde manier worden gevoerd als die over de armoedegrens – ook daarom voeren wetenschappers al jaren discussie. Omdat 'rijkdom' gebonden is aan de maatschappelijke context, zou ik willen bepleiten dat dit op een maatschappelijke en dus deliberatieve manier bepaald wordt (Robeyns 2013).

Politieke plicht

Rijke mensen hebben dus een morele plicht om nutteloos geld in te zetten voor mondiale rechtvaardigheid, sociale rechtvaardigheid, of de belangen van toekomstige generaties. Maar is dat ook voldoende reden voor de overheid om daar een politieke plicht van te maken – bijvoorbeeld door dat 'nutteloze geld' weg te belastingen?

In een wereld waarin iedereen overtuigd zou zijn van bovenstaande argumentatie, zou dat zeker zo zijn. Rechtvaardigheidsplichten zijn sterke morele plichten, in de zin dat ze de politieke autoriteit legitimeren om in te grijpen. Maar zolang veel rijken (of mensen

die verwachten rijk te worden) eigenbelang boven moraliteit stellen, en inventief zijn in het omzeilen van fiscale maatregelen, zal het moeilijk zijn dit politiek te vertalen. Wel kan via indirecte maatregelen gewerkt worden, bijvoorbeeld door grote bedrijven met veel extreem-rijken onder de aandeelhouders niet op indirecte manieren te subsidiëren, ook niet als dat voor de economische groei nodig zou zijn. Of door grote vermogens veel zwaarder te belastingen dan kleinere vermogens. En, misschien wel het belangrijkste, door mogelijkheden van belastingontwijking op grote vermogens te dichten, en de controle erop scherper te maken.

Je kunt natuurlijk tegenwerpen dat er geen 'nutteloos geld' bestaat: er is altijd wel iets waardevols dat mensen met hun geld kunnen doen, zowel voor zichzelf (bijvoorbeeld het aanleggen van een privé collectie kunstvoorwerpen) of het steunen van filantropische doelen (bijvoorbeeld natuurbehoud of culturele projecten). In pragmatische zin is dit terecht: een persoon kan altijd wel iets met zijn geld doen. Maar in morele zin treedt er toch op een bepaald moment verspillings op, omdat de *morele* waarde van bijkomende uitgaven verwaarloosbaar is, al helemaal in vergelijking met de grote waarde die dat geld heeft wanneer het op effectieve wijze aan sociale, mondiale of intergenerationele rechtvaardigheid besteed zou worden. Bovendien kunnen kiezers collectief beslissen dat de overheid zich zou moeten inzetten voor natuurbehoud of culturele projecten. En de rijkgdomsgrens zal nog steeds iedereen in staat stellen in beperkte mate giften te geven, dus vele mensen samen kunnen nog steeds een groot verschil maken voor natuurbehoud of culturele projecten.

Een ander kritiekpunt betreft het onderliggende beeld van de overheid. Is de overheid wel in staat om de juiste daden te stellen die sociale, mondiale en intergenerationele rechtvaardigheid bevorderen? Zijn privésectoren niet veel creatiever, inventiever en minder bureaucratisch in het effectief en efficiënt aanwenden van 'nutteloos geld' voor rechtvaardigheidsdoeleinden? Dit is een belangrijk kritiekpunt, dat echter niet in z'n algemeenheid beantwoord kan worden, omdat het een empirische vraag is die contextafhankelijk is. In zoverre de politieke gemeenschap van mening is dat NGO's of sociale ondernemingen beter in staat zijn het nutteloze geld aan te wenden voor rechtvaardigheidsdoelen, kan de overheid giften aan die private partijen en aftrekbaar van de belastingen maken. De extreem-rijke persoon kan dan zelf kiezen of

hij zijn nutteloos geld weg schenkt aan zo'n private partij, dan wel kiest om via de overheid de weg naar de rechtvaardigheidsdoelen te bewandelen.

De kans dat een dergelijke honderd procent belasting op 'nutteloos geld' snel ingevoerd zal worden is niet groot, gegeven het huidige ideologische klimaat. Maar misschien ligt daar wel het primaire werk voor filosofen: om de vanzelfsprekendheden uit het dominante ideologische klimaat bloot te leggen. In de VS werd op het einde van de Tweede Wereldoorlog een marginale inkomensbelasting op de hoogste inkomens ingevoerd van negentig procent. Die hoogste marginale belastingvoet zou tussen de negentig en zeventig procent blijven tot Ronald Reagan in 1981 president werd. Wat op het eerste gezicht dus radicaal en onrealistisch is, blijkt dat toch niet te zijn. We moeten alleen wat verder terug in de geschiedenis kijken.

=

Literatuur

- J. Broome, *Climate Matters*, W.W. Norton 2012.
- R. Dworkin, *Sovereign Virtue. The Theory and Practice of Equality*, Harvard University Press 2000.
- S. Gardiner, *A Perfect Moral Storm. The Ethical tragedy of Climate Change*, Oxford University Press 2012.
- T. Pogge, *World Poverty and Human Rights*, Second Edition, Polity Press 2008.
- J. Rawls, *A Theory of Justice*, Harvard University Press 1971.
- M. Risse, 'What do we owe to the global poor?', *The Journal of Ethics* 2005, p. 81-117.
- I. Robeyns, 'Extremes armoede, rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid', *Filosofie en Praktijk*, jrg. 26 (2006), nr. 6, p. 6-16.
- I. Robeyns, 'Having too much', *mimeo*, Erasmus Universiteit Rotterdam 2013.
- P. Singer, 'Famine, Affluence and Morality', *Philosophy and Public Affairs*, 1972, p. 229-243.
- P. Singer, *One World. The Ethics of Globalization*. Yale University Press 2002.

Bureau de Helling

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Kiezen om te delen: debat op bureaudehelling.nl

Bram van Ojik werkt aan een nieuwe visie op werk en sociale zekerheid, die hij op 28 september presenteert. Zeven jaar na de publicatie van 'Vrijheid eerlijk delen: vrijzinnige voorstellen voor sociale politiek', waarin Femke Halsema en Ineke van Gent een visie op de participatiesamenleving formuleerden, buigen GroenLinkers zich wederom over kwesties als de positie van flexwerkers, het recht of de plicht om te participeren en een gegarandeerd basisinkomen. Op de website van Bureau de Helling werd in juni en juli volop debat gevoerd over deze onderwerpen. Veel leden namen de moeite hun ideeën op papier te zetten. Of het nu is via een basisinkomen dat mensen de vrijheid geeft minder te werken, arbeidstijdverkorting (ATV), of een flexibele indeling van arbeidstijden: GroenLinkers streven naar een ontspannen samenleving. Het leven draait niet enkel om het verwerven van zoveel mogelijk inkomen. Iedereen moet naast werken en leren voldoende tijd overhouden voor familie, vrienden en vrijetijdsbestedingen. Bovendien vindt GroenLinks het belangrijk dat mensen niet in een afhankelijke positie terechtkomen, of dat nu is van de overheid of de markt. Enkel met voldoende eigen zeggenschap en ruimte kunnen burgers zich individueel ontplooiën.

Lees meer op de website van de Helling: <http://bureaudehelling.nl/debat/kiezen-om-te-delen>

Lezingenreeks Europa

Behalve lokale verkiezingen zijn er komend voorjaar ook Europese verkiezingen. Op 22 mei 2014 gaat Nederland naar de stembus om het Europese parlement te kiezen. Bij velen bestaat onduidelijkheid over de manier waarop 'Europa' nu eigenlijk functioneert. Wie beslist wat en waarom? Daarom organiseert bureau de Helling vanaf 6 januari een cursus over Europa. Zes maandagavonden lang komen goed ingevoerde sprekers naar Utrecht om duidelijk te maken hoe het in elkaar zit, waar het om gaat en wat er anders moet in de Europese Unie. Behalve op de structuur en organisatie van de Unie zullen thema's aan de orde komen als: de financieel-economische crisis, Groene politiek in Europa, het sociale Europa, de voedselpolitiek en het Europa van de burgers. Heikele punten als het gebrek aan democratie in Europa, de lastige relatie tussen de nationale staat en de internationale orde worden natuurlijk besproken, net als de overkoepelende vraag: wat bindt ons nu eigenlijk in Europa? Nadere informatie volgt.

U kunt zich nu al opgeven via dehelling@gmail.com.

De financiële crisis: lessen voor de Groenen

Jasper Blom verzorgt op de GroenLinks ledendag van 28 september 2013 een lezing over de mondiale financieel-economische crisis. Aan de hand van de persoonlijke verhalen van enkele bekende en minder bekende actoren uit de crisis wordt de dynamiek van de crisis inzichtelijk gemaakt. Door de belangrijkste ontwikkelingen van het financiële systeem sinds de jaren zeventig te schetsen wordt duidelijk hoe het toneel waarop de hoofdpersonen hun – vaak tragische – rol speelden opgezet is. Daarbij wordt betoogd dat er wel degelijk sprake was van regie: de mondiale integratie en expansie van het financiële systeem was geen autonome, losgeslagen ontwikkeling. Concrete beslissingen van beleidsmakers en bankiers lagen dus ten grondslag aan de crisis. Het resultaat was een onhoudbaar traject van economische groei gefinancierd door schulden. Het zaak voor groenen om te laten zien welke andere beslissingen zij zullen nemen. Jasper Blom zal daarvoor alvast concrete voorstellen doen.

Publicaties medewerkers

- Jasper Blom, (met Liesbeth van Tongeren en Huib van Essen), 'Een eigen auto hebben is uit de mode', De Joop, 18.6.2013 (ook verschenen in regionale bladen)

'Gemeenschappelijke lijnen in het GroenLinks denken over sociale zekerheid', www.bureaudehelling.nl, 1.8.2013.

- Erica Meijers, (met Rik Delhaas) 'Duitsland: de prijs van het economisch succes', radio 1, VPRO radio Bureau Buitenland 1.9.2013

'Tijd om je moeder uit haar jas te praten', *Nederlands Dagblad* 3.8.2013

'Tolerantie 2013: iets eisen van de ander', *Trouw* 14.6.2013.

Vijf columns voor *De Andere Wereld*, IKONradio, op 2, 9, 13, 23 en 30 juni 2013 op ikonrtv.nl/daw/column en op bureaudehelling.nl onder de titels: *Afscheid van Job de Haan*, *Way oud? Kerk in de wereld*, *Hoe verdraagzaam?* en *Griekse ruilhandel: win-win*.

Wachten op het zoet

Ted Struwer wil de crisis een gezicht geven. Voor haar eindexamenproject aan de Hogeschool voor de Kunsten in Utrecht volgde ze drie mensen en maakte van hun ervaringen een beeldverhaal. Hiernaast een impressie van het verhaal van Pien Vonk.

Alle verhalen zijn te lezen op

www.wachtenophetzoet.nl

BUREAU DE HELLING
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000
www.bureaudehelling.nl

RAAD VAN ADVIES
Dirk Holemans
Lot van Hooijdonk
Henrike Karreman
Thomas Mertens
Tof Thissen

MEDEWERKERS
Jasper Blom · DIRECTEUR
Anne de Boer
Katinka Eikelenboom
Erica Meijers
Gerrit Pas
Socrates Schouten

Vrijwilligers:
Lydia Stulen
Yolanda van Benthem
Jelle van den Bogaard

PIEN VALK

(22)

WACHTEN

op het

ZOET

menselijke gezichten van de crisis

PIEN VALK

(22)

bij mijn schoonmaakbaantje werken
naast studenten en afgestudeerden
ook veel vaste krachten.

VAAK HAD IK
HET IDEE DAT DIE
VASTE KRACHTEN NIETS
UITVOERDEN. IK KLAAGDE
DAAR EENS OVER TEGEN EEN
COLLEGA (DIE NOG STUDEERT),
ZO VAN: IK ZIT HIER NU
HALF HUN WERK TE DOEN TER-
WIL ZIJ BENEDEN GEWOON
LEKKER AAN EEN BAK-
KIE PLEUR ZITTEN.
TOEN ZEI MIJN
COLLEGA:

'JA, MAAR BEDENK
JE WEL DAT DEZE VROUWEN
DIT 5 DAGEN IN DE WEEK
DOEN. 6,8 UUR PER DAG.
DE HELE TIJD HETZELFDE!

EIGENLIJK IS HET DUS
NIET ZO GEK. GEEF
ZE EEN BREAK.

IK BEDOEL,
het is echt het zupste werk dat er bestaat.

TUDENS MIJN STUDIE GING SOLLICITEREN ALTIJD VLOT, IK KREEG ~~AL~~ EIGENLIJK METEEN DE GEWENSTE STAGES. **NU WORD IK NIET EENS UITGENODIGD VOOR EEN GESPREK.** *Teveel concurrentie, te weinig werkervaring.* VOOR DIE ERVARING SOLLICITEER IK OOK WELEENS OP STAGEPLEKKEN, MAAR DAAR WILLEN ZE ECHT STUDENTEN: 'ANDERS KRUGEN DIE OOK GEEN KANS'. **FRUSTREEREND.**

OM TOCH NOG HET GEVOEL TE HEBBEN IETS VAN BETEKENIS TE DOEN GEEF IK, NAAST MIJN DRIE BETAALDE BAANTJES, OOK VRIJWILLIG NEDERLANDSE LES AAN EEN JONGE POOLSE VROUW.

LAATST HAD IK VOOR HET EERST EEN SOORT VAN GESPREK MET HAAR. DAT WAS WEL BUZONDER.

MIJN ADVIES AAN lotgenoten:

MAAK HET BESTE VAN HET FEIT DAT JE NOG EVEN NERGENS AAN VASTZIT.

Juist nu je niet de baan hebt die je wilt, moet je je ook in andere interesses verdiepen.

NU KAN HET NOG.

OF NOU JA, NAAST ALLE SLECHT VERDIENENDE ROTBAANTJES DAN NATUURLIJK.

Un mensaje que
fuese capaz de
sacar una sonrisa.
Sin querer salvar
el mundo ni decirle
a nadie en lo que
tiene que creer.

